

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ 20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1983
ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΚΤΟΡΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

1983

Ο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ 20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1983
ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΚΤΟΡΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

1983

Ο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ*

*Δίης ἐν Τμαρίοις δοῦδος ἀκρεμόνεσσι πελειᾶς
ἄδει γαυριόωσ' ὕμνον ἐλευθερίας·
«Ζεῦ ἄνα Δωδωναίε Πελασγικέ, δέρεο χαίρων
οἴη τῆς καινῆς Ἑλλάδος ἠγορέη».
καὶ συνεορτάζουσ' ἐπινίκια πάντες ἀν' αἶαν
Ἑλλήνων ὄσσοι καὶ Διός εἰσι φίλοι¹.*

Κύριε Πρόεδρε τῆς Κυβέρνησης,

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ καθηγητῆ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας Wilamowitz ἐκφράζει παραστατικὰ τὴν ἀπήχηση ποῦ εἶχε ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Ἰωαννίνων στοὺς φιλελληνικοὺς κύκλους τοῦ ἔξωτερικοῦ. Ἄν αὐτὸ συνέβαινε μὲ τοὺς ξένους, μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναλογιστεῖ τὴ συναισθηματικὴ φόρτιση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πολιορκίας τοῦ Μπιζανιοῦ.

Βέβαια, τὸ ἴδιο τὸ γεγονός, μὲ τὶς ἐναλλασσόμενες φάσεις του, μὲ τὴν χρονικὴ ἐπιμήκυνση ποῦ μεγιστοποιοῦσε τὶς ὀδυνηρὲς ἐπιπτώσεις τῶν καιρικῶν μεταβολῶν, ὅπως παραστατικὰ ἐκφράστηκαν στὴ δημοτικὴ καὶ ἔντεχνη ποίηση, μὲ τὴν περιπλοκὴ ποῦ δημιουργοῦσε στὴ γενικότερη πολιτικὴ τῆς χώρας, ἡ ἴδια, τέλος, ἡ ἀντίσταση τοῦ ἀντίπαλου, ὅλα αὐτὰ ἦταν ἀρκετὰ νὰ συνεργίσουν τὸ ἔθνος. Δὲν ἐρμηνεύουν ὅμως, μόνον αὐτὰ, τὸν πληθωρισμὸ καὶ τὴν ποιότητα τῆς συγκίνησης τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν φίλων τῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἐξήγηση πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ σὲ κάτι βαθύτερο: στὸ συνδυασμὸ τοῦ ἀναμενόμενου ἀποτελέσματος τῆς μάχης καὶ τοῦ νοήματος ποῦ ἀντιπροσώπευε γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ ἡ ἐθνικὴ, πνευματικὴ, ἐκπαιδευτικὴ καὶ πολιτιστικὴ παράδοση αὐτῆς τῆς πόλης. Τὰ Γιάννινα εἶχαν ἤδη ταυτιστεῖ ἀπὸ αἰῶνες μὲ τὴν πορεία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ποῦ κατέτεινε στὴ μορφολόγησή μιᾶς ζωῆς μὲ σαφὴ τὰ

* Ὁ λόγος αὐτός, ποῦ ἀποτελέσει καὶ τὴν ἐπίσημη συμμετοχὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, ἐκφωνήθηκε σ' ἐκδήλωση ποῦ ὀργάνωσε ἡ Νομαρχία Ἰωαννίνων, στὰ πλαίσια τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 70ῆς ἐπετείου τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς πόλης. Ἡ ἐκδήλωση ἔγινε τὴν 20ῆ Φεβρουαρίου 1983 στὸ Πνευματικὸ Κέντρο τῆς Ἐταιρείας Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν καὶ παραβρέθηκαν σ' αὐτὴν ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβέρνησης κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου, μέλη τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι.

1. Βλ. Γ. Π. Ἀναγνωστόπουλου, Ἐπίγραμμα τοῦ Wilamowitz ἐπὶ τῆ ἀπελευθέρωσης τῶν Ἰωαννίνων, «Ἑπειρωτικὰ Χρονικά», τ. 1 (1926), σ. 40.

περιγράμματα τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, μὲ προσαρμογὴ τῆς παράδοσης στὴ φιλοσοφία καὶ τὶς μεθόδους τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν τῆς Δύσης καὶ πρῶτο ἰδανικὸ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας. Ἔτσι, οἱ μαχητὲς τοῦ Μπιζανιοῦ κι ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν ὀλόγητά του, ταύτιζαν τὸν ἀγῶνα μὲ τὸ χρέος πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἐλπίδα πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ πόλη πού κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὰ ὄχυρά πρόσφερε μὲ τὴν ἱστορία της αὐτὴ τὴ σύζευξη.

Ἡ συμβολὴ τῶν Ἑπειρωτῶν στὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας τοὺς ἦταν πρωταρχικῆς σημασίας¹. Ἡ τοποθέτηση δὲν ἦταν συμπτωματικὴ. Ἀποτελοῦσε τὴν κατάληξη τῶν ἀγῶνων πού εἶχαν προηγηθεῖ καὶ πού δημιουργήσαν τὸ κλίμα, μέσα στὸ ὁποῖο κάρπισε ὁ ἐθελοντισμὸς καὶ ἡ ἔφεση τῆς θυσίας².

Σημαντικὴ βοήθεια σ' αὐτὴ τὴν προετοιμασία πρόσφερε ὁ ἠπειρωτικὸς τύπος τῆς προαπελευθερωτικῆς περιόδου. Πρὶν ἀπὸ τὴ νεοτουρκικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1908, ὁ τύπος στον ἠπειρωτικὸ χῶρο ἦταν σχεδὸν ἀνύπαρκτος³. Ἡ ἀπολυταρχία τοῦ Ἀβδουλ Χαμίτ δὲ συμβιβαζόταν μὲ τὴν, ἔστω καὶ ὑποτυπώδη, ἐλεύθερη ἔκφραση, πού θὰ ἐπέτρεπε ἔλεγχο τῶν κυβερνητικῶν πράξεων. Τὸ μόνο ἔντυπο πού κυκλοφοροῦσε καὶ χρησιμοποιοῦσε τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ ἐπίσημη ἔφημερίδα τοῦ βιλαετιοῦ. Εἶχε τὸν τίτλο *Γιάννια - Ἰωάννινα* καὶ πρωτοκυκλοφόρησε στὶς 14 Μαΐου 1869 στὰ τουρκικὰ καὶ ἑλληνικὰ⁴. Τὴν ἀνάγκη αὐτὴ ὑπαγόρευσε ὄχι βέβαια ἡ καλὴ προαίρεση τοῦ δυνάστη, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, ἀφοῦ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀποτελοῦσε τὴν πλειοψηφία στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων⁵. Ἡ ἔφημερίδα κυκλοφοροῦσε κάθε Δευτέρα καὶ τὸ πιεστήριο στὸ ὁποῖο γινόταν ἡ ἐκτύπωση σώζεται καὶ χρησιμοποιεῖται σήμερα ἀπὸ

1. Βλ. γενικὰ Στ. Ἰ. Παπαδόπουλου, Ἀγῶνες τῶν Ἑπειρωτῶν γιὰ τὴν ἐλευθερία κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, Ἰωάννινα 1979, τοῦ ἴδιου, Ἡ συμβολὴ τοῦ ὑπόδουλου ἠπειρωτικοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του, Ἰωάννινα 1979.

2. Μὲ τὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στὴν Ἠπειρο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της καὶ τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τοὺς Ἠπειρωτὲς ἀσχολεῖται κι ὁ Γ. Σ. Πλουμίδης, Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Ἠπείρου στὶς παραμονὲς τῆς ἀπελευθέρωσής του, (1905 περ. 1912) «Δωδώνη», τ.6 (1977), σ. 355 κ.ἑξ.

3. Ἡ ὁμιλία γιὰ τὸν τύπο ἀναφέρεται κατὰ κύριο λόγο στὸν ὑπόδουλο ἠπειρωτικὸ χῶρο καὶ στὶς ἠπειρωτικὲς ἔφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἐλεύθερο τμήμα τῆς Ἄρτας κυκλοφόρησε τὸ 1909 ἀπὸ τὸν Ἡ. Καφετζῆ τὸ «Φῶς τῆς Ἠπείρου», καὶ στὴν ὑπόδουλη Κορυτσά (ὑπαγόταν στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου) ἀπὸ τὸν Κ. Σκενδέρη ὁ «Πελασγός», βλ. Χρ. Ἰ. Σούλη, Ἡ ἔκθεσις τοῦ ἠπειρωτικοῦ τύπου, Ἡμερολόγιο «Δωδώνη», τ. 1 (1931-1932), σ. 282.

4. Βλ. Δ. Σαλαμάγκα, Γιαννιώτικα Σύμμεικτα, Γιάννινα 1959, σ. 20, τοῦ ἴδιου, Καθὼς χάραξε ἡ λευτεριά, Γιάννινα 1963, σ. 8 καὶ Σούλη, ὁ.π., σ. 277. Ἡ ἀποψη πού διατυπώνει ὁ Σούλης ὅτι ἡ ἐπίσημη ἔφημερίδα τοῦ βιλαετιοῦ κυκλοφοροῦσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκδοσης ὡς τὸ 1886 μόνον στὰ ἑλληνικὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐσφαλμένη. Ἐσφαλμένος πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ χρόνος ἐκδοσης πού ἀναφέρει ὁ Σούλης (1868).

5. Γιὰ τὴν πληθυσμιακὴ σύνθεση τῆς Ἠπείρου πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση βλ. Πλουμίδη, ὁ.π. σ. 357.

τήν τοπική έφημερίδα *Πατριδα*.

Ἄποστολή τῆς *Γιάννια* ἦταν νά ἐκφράζει τήν κυβέρνητική θέση σ' ὅλα τὰ θέματα, νά προβάλλει τὸ ἔργο τῆς γενικῆς διοίκησης καί νά ὑμνεῖ τοὺς κρατοῦντες. Προπαντὸς ἀγωνιζόταν νά πείσει τοὺς ὑπόδουλους ὅτι ὅλα λειτουργοῦσαν καλά, παρόλο πού τὸ περιεχόμενο τῶν εἰδήσεων ἀναίρουσε τις προθέσεις τῆς διοίκησης, ἰδιαιτέρα σέ τομεῖς πού ἡ εὐπάθειά τους ἦταν σ' ὅλους φανερή. Ἔτσι, ἔμεινε ἱστορική ἢ στερεότυπη φράση πού ἀναγραφόταν σέ κάθε φύλλο της κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο τῆς ἐφημερίδας: Ἐπὶ τὴν αἰγίδα τῆς Α.Α.Μ. τοῦ λαοφιλοῦς ἡμῶν Ἄνακτος Ἀμπτοῦλ Χαμίτ Χάν πλήρης τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐπικρατεῖ καθ' ἅπαν τὸ βιλαέτιον' ταυτόχρονα ὅμως οἱ στῆλες ἦταν γεμάτες ἀπὸ ληστεῖες, ἐγκλήματα, συμπλοκὲς μὲ καταδιωκτικὰ ἀποσπάσματα. Ὡστόσο ἡ ἐφημερίδα προσφέρει στὸν ἐρευνητὴ ἀρκετὰ στοιχεῖα πού βοηθοῦν στὴν ἀνασύνθεση πολλῶν τομέων τῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς¹, ἐνῶ παράλληλα προβάλλει ἔμμεσα τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Ἄλλα τουρκικὰ ἔντυπα πού ἔβγαιναν - ἢ ἴσως κυκλοφοροῦσαν μόνο - στὰ Γιάννινα, πρὶν ἀπὸ τὸ 1900, ἦταν οἱ ἐφημερίδες *Μπασιμετ* (Ἀγγελιαφόρος) καὶ ἡ *Χαντικά* (Χαρά)². Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, ἡ ἀδυναμία κυκλοφορίας πολιτικῶν ἐφημερίδων ἀντισταθμίστηκε μὲ περιοδικὲς ἐκδόσεις, κυρίως σατιρικές, ὅπως ἡ *Καραβίδα* (1873-1874), στὴν ὁποία ἀπεικονίζεται ἡ ζωὴ τῶν Γιαννίνων καὶ σατιρίζονται δηκτικὰ οἱ φορεῖς καὶ οἱ δομὲς τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς (Μητρόπολη, Ἐλέη, ἐκπαίδευση, καθηγητές, ἀρχουσα τάξη). Ἐκδότης ἦταν ὁ Κωνστ. Ἀραβαντινὸς καὶ εἶχε συνεργάτες τοὺς Οἰκονόμου καὶ Περικλῆ Μελίρρυτο³. Ὁ ἀκριβὴς τίτλος της ἦταν: *Καραβίδα, Σύγγραμμα περιοδικὸν προωρισμένον διὰ τὰ Ἰωάννινα*. Φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε καθορισμένες ἡμερομηνίες ἐκδοσης, ὅπως φανερώνει ὁ ὑπότιτλος: *Ἐκδίδεται ὡςάκις καπνίσῃ εἰς τὸν ἐκδότην του*. Τόπος ἐκδοσης ἦταν ἡ Κωνσταντινούπολη, γιὰ τὸ χαρακτηριστικὰ ὁ ἐκδότης σημείωνε: *Ἡ Καραβίδα κατοικεῖ εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἀλλ' ἐκδίδεται ἐν Κωνσταντινουπόλει*. Ἡ ἐκδοση, πού ἀπόφευγε βέβαια νά θίξει ἄμεσα τὸ δυνάστη, ἀποτελοῦσε τὴν ἐκφραση τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ καιροῦ της. Ἡ κυκλοφορία της συναρτᾶται μὲ τὴ δραστηριότητα τῶν λεσχῶν

1. *Σαλαμάγκα*, Καθὼς χάραξε ἡ λευτεριά, σ. 8-64. Ὁ *Σαλαμάγκας* ἀποδελτίωσε ὅσα φύλλα τῆς ἐφημερίδας σώζονταν στὸ Δημοτικὸ Μουσεῖο Ἰωαννίνων.

2. Ὁ *Σαλαμάγκας*, ὅ.π. σ. 45, ἀναφέρει καὶ τὴν κυκλοφορία ἐνὸς ἄλλου ἔντυπου μὲ τὸν τίτλο «Ἐποχή», πού δὲ σημειώνει ὁ *Σούλης* στὸν κατάλογό του, ὅ.π., σ. 282-284.

3. Βλ. *Σαλαμάγκα*, ὅ.π. σ. 53, καὶ *Σούλης*, ὅ.π., σ. 284. Ὁ Κωνστ. Ἀραβαντινὸς ἦταν γιὸς τοῦ γνωστοῦ ἱστοριοδίφῃ Παναγιώτῃ Ἀραβαντινοῦ. Στὸν Κ. Ἀραβαντινὸ ἀνάθεσε ὁ Θ. Δηλιγιάννης, ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, νά συντάξει Ἐπόμνημα γιὰ τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τῆς Ἠπείρου, πού ἐπιδόθηκε στοὺς ἐκπρόσωπους τῶν Μ. Δυνάμεων στὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου, βλ. *Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλῆ*, Ἄγνωστο ὑπόμνημα γιὰ τὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων (1878), «Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», τ. 3 (1981), σ. 14.

‘Ομόνοια και Πρόσδος που λειτουργούσαν τότε στα Γιάννινα¹. Την ίδια εποχή κυκλοφόρησε και το περιοδικό ‘Ηπειρος, που αναφέρεται τόσο από την Καραβίδα του 1874 όσο και από το βιβλιογραφικό κατάλογο του Φάνη Μιχαλόπουλου².

Τις ανάγκες από την έλλειψη ελληνικών πολιτικών εφημερίδων στο βλαδίτι Ιωαννίνων ικανοποιούσαν, κατά ένα ποσοστό, πριν από το 1900, οι ανταποκρίσεις από την ‘Ηπειρο που δημοσιεύονταν στον τύπο της ελεύθερης Ελλάδας και κυρίως των Αθηνών. Ο ‘Ελληνισμός της ‘Εθνικής ‘Εταιρείας δημοσίευε συχνά ιστορικές έρευνες, στατιστικές και ανταποκρίσεις για την κατάσταση που επικρατούσε στην ‘Ηπειρο, στοιχειά που μαζί με τις διαλέξεις γύρω από το Μακεδονικό, ‘Αλβανικό και ‘Ηπειρωτικό πρόβλημα, πρόβαλαν διεθνώς τα ελληνικά δίκαια με τεκμηριωμένες θέσεις.

Κατά τις πριν από το 1900 δεκαετίες σπουδαία ήταν η συνεισφορά στην έρευνα του αρχαιολογικού, ιστορικού και λαογραφικού παρελθόντος της ‘Ηπείρου του περιοδικού που εξέδιδε ο ‘Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1863), καθώς και της ‘Επετηρίδος του ‘Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1873)³. Ιστορικές κι άλλες πραγματείες για την ‘Ηπειρο δημοσιεύονταν και σ’ άλλες περιοδικές εκδόσεις της Ελλάδας και του εξωτερικού, από τις οποίες ένδεικτικά αναφέρουμε την Χρυσάλλιδα, την Κλειώ και την Πανδώρα. Μεγαλύτερη βέβαια ήταν η συνεισφορά των καθαρά ‘ηπειρωτικών περιοδικών εκδόσεων (‘Ημερολογίων), όπως του ‘Ηπειρώτη του Χ. Λέσιου στην Κωνσταντινούπολη (1898-1900), του ‘Ηπειρωτικού ‘Αστέρος του Α. Βασιλειάδη στην Αθήνα (1904), του ‘Ηπειρωτικού ‘Ημερολογίου του Μ. Οίκοномиδου στην Κωνσταντινούπολη κι αργότερα στην Αθήνα (1911-1914) και της ‘Ηπείρου της ‘Ελπ. Μαυρογορδάτου στην Κωνσταντινούπολη (1910-1911).

1. Βλ. Σούλη, δ.π., σ. 276. ‘Η ‘Εμπορική και Φιλολογική Δέσχη «Πρόσδος» ιδρύθηκε στα τέλη του 1871 και ή κύρια δραστηριότητά της ήταν η οργάνωση διαλέξεων και σειρών μαθημάτων, καθώς και η ανάπτυξη βιβλιοθήκης με αναγνωστήριο. Με την πάροδο του χρόνου ή Δέσχη έκφυλλστηκε και μετατράπηκε σε χαρτοπαικτικό κέντρο, βλ. Σαλαμάγκα, δ.π. σ. 55-56.

2. Βλ. Σαλαμάγκα, δ.π., σ. 53.

3. ‘Από τα σπουδαιότερα δημοσιεύματα της ‘Επετηρίδος αυτής μνημονεύονται: 1) ‘Η έκθεση της εκπαιδευτικής επιτροπής «Περί της ένεστώσης καταστάσεως της έν ‘Ηπείρω ‘Ελληνικής Παιδείας», που δημοσιεύτηκε στην ‘Επετηρίδα το 1873-1874, σ. 115-154, 2) ‘Εκθεση των μητροπολιτών του βλαετιού Ιωαννίνων και έξω απ’ αυτό: ‘Αρτης, Παραμυθίας, Δρυϊνουπόλεως, Βελλάς και Κονίτσης, Ιωαννίνων, Κορυτσάς, Γρεβενών, Βελεγράδων, Δυρραχίου και έξαρχιών Μετσόβου και Γηρομερίου, για τα ελληνικά σχολεία των έπαρχιών τους (σ. 155-217, δ.π.), 3) Στατιστικοί πίνακες στους οποίους απεικονίζεται ή εκπαιδευτική κατάσταση των σχολείων της ‘Ηπείρου, με αναφορά στις κατηγορίες των σχολείων που λειτουργούσαν (κοινά, αλληλοδιδασκτικά, μικτά, παρθεναγωγεία, γυμνάσια, κλπ.) και μινεία των χωριών που δεν είχαν σχολεία (σ. 219-265 της δ.π. ‘Επετηρίδος).

Με τὸν ἡπειρωτικὸ χῶρο ἀσχολήθηκαν ἐπίσης καὶ οἱ Ἡπειρώτες ἐκδό-
τες καὶ δημοσιογράφοι ποὺ ἐργάζονταν στὰ μεγάλα κέντρα τοῦ ἀπόδημου Ἑλ-
ληνισμοῦ, στὴ Ρουμανία, Αἴγυπτο κι ἄλλοῦ. Σημειώνουμε ἰδιαίτερα τὴν προ-
σφορὰ τῶν δημοσιογράφων τῆς Ρουμανίας καὶ κυρίως τοῦ Θωμᾶ Πασχίδη καὶ
Σπύρου Σίμου¹. Μέσω τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων *Δεκέβαλος*, *Ἴρις*, *Σύλλογοι*,
Πατρίς, καὶ μὲ αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις, υπεράσπιζαν τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδας στὴν
Ἡπειρο, καλῶς καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἡπειρωτικῶν κοινοτήτων καὶ τῶν μο-
ναστηριῶν ποὺ εἶχαν στὴ Ρουμανία περιουσίες καὶ κληροδοτήματα.

Ἔτσι αὐτὰ, ὅμως, ἔφταναν στὴν Ἡπειρο ὡς ἀπόηχος καὶ δὲν κάλυπταν
τὴν ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς ἐνὸς ἀποκλειστικοῦ ἡπειρωτικῶν δημοσιογραφικοῦ ὄρ-
γάνου, ποὺ θὰ υπεράσπιζε μὲ ἤθος, συνέχεια καὶ συνέπεια ὅ,τι ἐνδιέφερε τὸν ἡπει-
ρωτικὸ λαὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Τὸ κενὸ συμπλήρωσε ἡ ἐκδοσὴ στὴν Ἀθήνα τῆς
Φωνῆς τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τὸ Γεώργιο Κ. Γάγαρη, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1892².
Ὁ Γάγαρης, ἀπόφοιτος τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ἄσκησε τὴ δημοσιο-
γραφία μὲ ὑψηλὴ συναίσθηση εὐθύνης. Ἦταν πρῶτα ἀπ' ὅλα μαχητῆς, ποὺ ἡ
ἐμπνευσὴ του ξεκινοῦσε πάντα ἀπὸ τὴν ἐπιταγὴ τοῦ χρέους, χωρὶς ἀνακοπὲς
καὶ προσδοκίαις ὑλικῶν ἀνταλλαγμάτων, ἀν καὶ οἱ ἀντίπαλοί του μεταγενέστε-
ρα τοῦ ἀρνήθηκαν αὐτὴ τὴν ἀρετὴ, ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Ἀ-
πάντων* τοῦ Κώστα Κρυστάλλη, τὴν πρώτη ποὺ ἔγινε. Ὁ Γάγαρης εἶναι καὶ ὁ

1. Γιὰ τοὺς Ἡπειρώτες δημοσιογράφους στὴ Ρουμανία καὶ τὶς δραστηριότητές τους
βλ. *Γ. Μ. Χατζηφώτη*, Θ. Α. Πασχίδη (1836-1890), Ἀθήνα 1974, *Ἄλλη Μυροσίνη - Μάν-
θου*, Ἡπειρώτες δημοσιογράφοι στὴ Ρουμανία, Θωμᾶς Πασχίδης, Ἀθήνα 1970, τοῦ ἴδιου,
Ἡπειρώται δημοσιογράφοι στὴ Ρουμανία, Ζ. Σαρδέλλης καὶ υἱοί, Σπ. Σίμος, Ι. Οἰκονόμου,
Κ. Βελέντζας κ.ά., Ἀθήνα 1973, *Νικολάου Πατσέλη*, Σπυριδῶν Σίμος (1868-1935), «Ἡ-
πειρωτικὴ Ἔστια», τ. 7 (1958), σ. 448-456. Ὁ Σίμος εἰδικά, ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας «Πα-
τρίς», ὑποχρεώθηκε νὰ μεταφέρει τὸ 1905 τὴν ἐκδόσή της στὴν Ἑλλάδα.

2. Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας κυκλοφόρησε στίς 18 Σεπτεμβρίου 1892 καὶ διέ-
κοψε τὴν ἐκδοσὴ στίς 17 Ἰουλίου 1909. Ἀπὸ τότε ἐκδιδόταν ὡς τὸ 1918 σὲ ἀραιὰ
χρονικὰ διαστήματα. Συνεκδότης ἦταν ὁ Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος ἀποχώρησε τὸ τρίτο δεκαῆ-
μερο τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1895 (βλ. ἀριθμ. φύλλ. 155 / 22-9-1895). Ἡ ἀποχώρησις συν-
δυστάσθηκε καὶ μὲ τὴ μετατροπὴ τοῦ τίτλου τῆς ἐφημερίδας, στὸν ὁποῖο προστέθηκε καὶ τὸ ὕπ'
ἀριθμ. 159 / 19-10-1895 φύλλο της στὸν ἀρχικὸ τίτλο. Γιὰ τὸ Γάγαρη, ἀπὸ τὸ Ἀλιζὲτ τσι-
φλίκι (σήμερα Γεροπλάτανο) βλ. *Μιχαὴλ Μάνου*, Γεώργιος Κ. Γάγαρης, «Ἡπειρωτικὴ Ἔ-
στια», τ. 3 (1954), σ. 1021. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ὁ Γάγαρης πολιτεύθη-
κε στὴν ἐλεύθερη περιοχὴ τῆς Ἄρτας ὡς ὑποψήφιος βουλευτῆς τοῦ νομοῦ στίς ἐκλογές
τῆς 28-11-1910, βλ. ἀριθμ. φύλλ. 801 / 5-11-1910, καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς Ἡπεί-
ρου πολιτεύθηκε στὸ νομὸ Ἰωαννίνων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα διατέλεσε ἀντιπρόεδρος τῆς
«Ἡπειρωτικῆς Ἀδελφότητος» Ἀθηνῶν, σύμβουλος τῆς «Ἐπικούρου τῶν Ἡπειρωτῶν Ἐ-
πιτροπῆς», σύμβουλος στὴ Ριζάρειο σχολή, ὑποδιευθυντῆς τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας
«Ἀδριατικὴ».

Σεيرὰ τῆς ἐφημερίδας τοῦ Γάγαρη, μ' ἑλλειψὴ ὀρισμένων φύλλων, βρίσκεται στὸ Ἄρ-
χεῖο τύπου τῆς Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν (στὸ ἐξῆς Ε.Η.Μ.).

ἐκδότης τοῦ ἐτήσιου Ἡμερολόγιου Δωδώνη (1896-1899), μιᾶς φροντισμένης ἐκδοσης ποικίλης ὕλης καὶ τῆς ἴδιας μορφῆς μὲ τ' ἄλλα Ἡμερολόγια ποὺ ἀναφέραμε.

Οἱ σκοποὶ ποὺ ὑπηρετήσε μιὰ εἰκοσαετία περίπου ἡ Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, ὡς τὸ 1909 κυρίως, ἀναλύονται μὲ τὸ συναισθηματικὸ τόνο τῆς ἐποχῆς στὸ κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου φύλλου της, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο: *Τὶς ὁ σκοπός;*. Ὁ Γάγαρης διαπίστωνε ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις τῶν Ἡπειρωτῶν, ὅτι ἡ ἐκδοσις τῆς ἐφημερίδας του εἶχε γίνεαι ἀπαραίτητη ἀπὸ καιρό. Ἀφοῦ περιέγραφε τὴν ἀφόρητη κατάστασις ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε στὴν Ἡπειρο, δῆλωνε πὼς θὰ ἔφερνε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ὅλη τὴν ἀθλιότητα τῆς τυραννίας καὶ πὼς ἦταν ἀποφασισμένος νὰ κρατήσῃ τὴν ἐφημερίδα στὸ ὕψος τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἠπειρωτικῶν συμφερόντων¹.

Οἱ σκοποὶ τῆς ἐφημερίδας ὑπηρετήθηκαν σωστά. Μ' εὐρὴ δίκτυο ἀνταποκριτῶν σ' ὅλα τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ βιλαετιοῦ καὶ ἔξω ἀπ' αὐτό, ἀπὸ τὸ Δυρράχιο μέχρι τὸν Ἀμβρακικό, ἡ Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, παρὰ τὶς ἀνατόφεικτες ὑπερβολὰς στὶς εἰδήσεις τῶν ἀνταποκριτῶν της, κράτησε μαχητικὴ στάσις καὶ σωστὴ γραμμὴ πλεύσης. Συνεργάτες της ἦταν Ἡπειρωτῆς, ἐπιστήμονες, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων κλ. ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, καὶ τὴν Ἡπειρο, ποὺ δημοσιογραφοῦσαν ἀναγκαστικὰ μὲ ψευδώνυμο. Ἀνάμεσα στοὺς ἐπώνυμους συγκαταλέγονταν οἱ: Σπυρίδων Λάμπρος, Γεώργιος Σωτηριάδης, Νικόλαος Μυστακίδης, Δημήτριος Σάβρος, Γεώργιος Ζηκίδης, Ἀθανάσιος Πετρίδης, Κώστας Κρυστάλλης, Σπυρίδων Ἀραβαντινός, Κώστας Καζαντζῆς, Χρῆστος Χρηστοβασίλης, κ.ἄ. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐκδοσης ἡ ἐφημερίδα θὰ συμπορευτεῖ μὲ τὶς περιπέτειες τοῦ ἔθνους, θὰ βρεθεῖ κοντὰ στὸν Ἡπειρωτῆ, τὸν ὑπόδουλο, τὸν πρόσφυγα, τὸν ἀπόδημο, θὰ βοηθήσῃ στὴν πνευματικὴ του καλλιέργεια, στὴν ἐκλαίκευσις τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης καὶ στὴν προβολὴ τοῦ ἥθους ποὺ κληρονόμησε ἡ παράδοσις. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν κειμένων της διαπιστώνεται ὅτι ὅλα προσφέρονταν γιὰ ἀνοιχτὴ συζήτησις καὶ ἔτσι ὁ ἐλεύθερος διάλογος ἐπανόρθωνε λάθη καὶ ἐσφαλμένες ἐκτιμήσεις. Ὁ ἐλεγχος στρεφόταν ἐναντίον τῶν πρόκριτων Ἡπειρωτῶν ποὺ δὲν πολιτεύονταν σωστά, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν ἀπόδημων Ἡπειρωτῶν, ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει τὴ νοοτροπία των Ἑλλαδικῶν, τῶν πολιτῶν δηλαδὴ τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους: *Τὶ ἔκαναν ἕως τώρα ἕπερ τῆς Ἡπείρου;*, ἔγραφε ὁ Κώστας Καζαντζῆς. *Ἐπερ τῆς Ἡπείρου τίποτε, διὰ τῆς Ἡπείρου ὁμως πολλά. Ἐγεῖναν καθηγηταί, θεσιθῆραι, ἀτοχειροτόνητοι ἀντιπρόσωποι της εἰς κάθε ἐορτῆν τοῦ παλατιοῦ, ὅπου μυρίζε παράσημον*².

1. Ἐγραφε χαρακτηριστικὰ ὁ Γάγαρης: Ὁ περιηρούμενος σήμερον τὴν Ἡπειρον θὰ ἀντικρύσῃ τὴν πείναν, γυμνότητα, κακουχίαν, καταπίεσις καὶ τὴν ἀθλιότητα τῶν κατοίκων, δουλεύοντων καὶ ὑπηρετούντων, ἐνίοτε ἀδυσωπήτους τιμαριούχους, ὧν ἡ ἰσχὺς εἶναι ἀπεριόριστος καὶ τὰ τυραννικὰ βουλεύματα καθιστῶσι τὸ ἄχθος ἀφόρητον.

2. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 7/30-10-1892.

Ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς Ἡπείρου ἡ ἔφημερίδα σχολίαζε περισσότερο τὴν ἐρήμωση τῆς περιοχῆς καὶ τὰ αἷτια ποὺ τὴ δημιουργοῦσαν¹, τὰ Κληροδοτήματα καὶ τὰ Ἑλέη, τὸν τρόπο δηλαδὴ διαχείρισής τους². Ἡ ἀρθογραφία κάλυπτε ἀκόμη καὶ θέματα διεθνoῦς πολιτικῆς³, ἐνῶ ἔδινε ἰδιαίτερη ἐμφαση στοὺς ἀγῶνες τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μακεδονίας⁴. Ἀξίες προσοχῆς εἶναι οἱ μεγάλες ἐνότητες τεκμηριωμένων διατριβῶν, ποὺ δημοσιεύονταν σὲ συνέχειες. Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς εἶναι τό: Ἐπόμνημα περὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς Ἡπείρου μετὰ τὴν Βερολίνοιον συνθήκην⁵. Οἱ γενικότερες διαπιστώσεις τοῦ Ἐπομνήματος ἦταν ὅτι ἡ τουρκικὴ κυριαρχία ἐπιδίδωξε μετὰ τὴ Βερολίνοιον συνθήκη: νὰ ἐνισχύσει τὸ μουσουλμανικὸ στοιχεῖο καὶ νὰ διορίσει Τούρκους ὑπάλληλους σ' ὅλες τὶς δημόσιες ἔμμισθες θέσεις, ν' ἀπομακρύνει τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τὴν κρατικὴ μηχανή, νὰ καταδιώξει τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς μὲ νομικὴ κάλυψη⁶ καὶ νὰ προχωρήσει στὴν ἐξάρτηση τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὴ διοίκησιν⁷.

Ἀμεση σχέση μετὰ τὰ δικαστήρια εἶχε γιὰ τὴν Ἡπειρο, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὰ Γιάννινα, ἡ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας σ' αὐτά, γεγονός ποὺ ὑποχρέωσε τὸ συντάκτη τοῦ Ἐπομνήματος ν' ἀσχοληθεῖ ἐκτενέστερα μετὰ τὸ θέμα. Μὲ ἀναδρομὴ στὸ παρελθὸν ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἦταν ἀπὸ αἰῶνες ἡ ἐπικρατέστερη γλώσσα τοῦ βιλαετιοῦ καὶ εἶχε γίνεи σχεδὸν μητρικὴ καὶ γιὰ τὸ τουρκικὸ στοιχεῖο. Στὴν ἐποχὴ μάλιστα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἡ διοικητικὴ μηχανή

1. Τὰ κυριότερα ἀπ' αὐτὰ ἦταν ἡ ἀβάσταχτη φορολογία καὶ ἡ ἀνασφάλεια ἀπὸ τὴ δράση τῶν ληστικῶν συμμοριῶν. Εἰδικὰ γιὰ τὴ ληστεία ἡ ἔφημερίδα ὑποδείκνυε συχνὰ καὶ μέτρα γιὰ τὴν ἐξάλειψή της. Βλ. γενικὰ τὰ ὑπ' ἀριθμ. 11/27-11-1892, 493/20-9-1902, 496/11-10-1902, 529/30-5-1903, 581/25-6-104, 632/15-7-1905, 636/9-9-1905, 637/16-9-1905, 639/30-9-1905 φύλλα.

2. Βλ. τὰ ὑπ' ἀριθμ. 13/11-12-1892, 14/18-12-1892, 15/25-12-1892, 17/8-1-1893, 23/19-2-1893 φύλλα.

3. Τὰ θέματα αὐτὰ εἶχαν σχέση μετὰ τὴν προϊούσα ἀποσύνθεση τῆς αὐτοκρατορίας, τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἄλλων ὑπόδουλων λαῶν, ὅπως τοῦ Ἀρμενικοῦ κ.ἄ.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ὑπ' ἀριθμ. 227/21-2-1897 καὶ 228/28-2-1897 φύλλα.

5. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 25/5-3-1893, 26/12-3-1893, 27/19-3-1893, 29/2-4-1893.

6. Ἐτσι, κατέληγε ὁ συντάκτης, ἀποδεικνύεται ἀληθεστάτη ἡ ῥῆσις ὅτι ἠφορευτέρω τυραννία εἶναι ἐκείνη, ἣτις τελεῖται ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῶν νόμων (βλ. ἀριθμ. φύλλ. 30/9-4-1893).

7. Ὁ συντάκτης τοῦ Ἐπομνήματος ἐπισημάνει ὅτι στὴν Ἡπειρο τὴ δικαστικὴ μηχανὴ τὴ διηύθηγε ὑποκεκρυμμένως ὁ βαλῆς, ἀφοῦ πρὶν ἀπὸ κάθε δίκη καλοῦσε τοὺς πρόεδρους τῶν δικαστηρίων καὶ τοὺς ἔδινε τὶς ὁδηγίες του (βλ. τὸ ἑ.π. φύλλο). Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς δικαιοσύνης ἔπασχε κι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν μεγάλων ἐξόδων, ἀφοῦ οἱ δαπάνες μιᾶς δίκης ξεπερνοῦσαν συχνὰ τὸ ποσὸ τῆς ἀπαίτησης. Ἄλλες δυὸ ἀδυναμίες τῆς δικαιοσύνης ἦταν ἡ ὑποδεέστερη θέση στὴν ὁποία πάντοτε βρισκόνταν οἱ χριστιανοὶ στὶς περιπτώσεις ἀντιδικίας τους μετὰ τοὺς Τούρκους καὶ ἡ φορευτέρω τῶν δικαστηρίων φαγέδαινα...ἡ δωροδοκία, τελομένη ἀκνωδύνως καὶ ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε δύναται τις εἰπεῖν ὅτι κερδίζει πάντοτε τὴν δίκην ὁ πλειοδοτῶν (βλ. ἀριθμ. φύλλ. 32/23-4-1893).

λειτουργοῦσε μόνο με τὴ χρήση τῆς ἑλληνικῆς, τὴν ὁποία καὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια τὴ χρησιμοποιοῦσαν τόσο στὴ διοίκηση ὅσο καὶ στὴ δικαιοσύνη. Ἡ κατάσταση ἀνησύχησε τὴν Πύλη, ἡ ὁποία καὶ μ' ἐγκύκλιό της, τὸ 1889¹, ἀπαγόρευσε τὴ χρήση της στὰ δικαστήρια τῶν Γιαννίνων, ἐνέργεια ποὺ προκάλεσε τὴν ἄμεση ἀντίδραση τῶν Ἑπειρωτῶν. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1891 μάλιστα συνέταξαν τεκμηριωμένο ὑπόμνημα πρὸς τὸν Πατριάρχη, με τὸ ὁποῖο ζήτησαν τὴν παρέμβασή του γιὰ ν' ἀνακληθεῖ ἡ ἀπαγορευτικὴ ἐγκύκλιος τῆς Πύλης. Ἡ τρομοκρατία ποὺ ἐξαπέλυσε ἡ διοίκηση, μόλις πληροφορήθηκε τὴ σύνταξη καὶ τὴν πρόθεση νὰ σταλεῖ τὸ ὑπόμνημα, ματαίωσε τὴν ὑπογραφή του. Τρομοκρατία ἀσκήθηκε καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου τῆς αὐτοκρατορίας, στὸν ὁποῖο ἡ λογοκρισία ἀπαγόρευσε ν' ἀναγράψει ἄρθρα σχετικὰ με τὸ θέμα². Οἱ Ἑπειρωτὲς ἐξακολούθησαν καὶ στὰ ἐπόμενα χρόνια ν' ἀγωνίζονται, μέσω τοῦ ἑλληνικοῦ γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Πατριαρχείου, ἀκόμη καὶ μέσα ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς τουρκικῆς διοίκησης, γιὰ νὰ καθιερωθεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴ διοίκηση καὶ τὴ δικαιοσύνη, μέχρι τὶς παραμονὲς τῶν βαλκανικῶν πολέμων³. Σύμφωνα πάντα με τὸ Ἔγγραφο, τὰ δικαστήρια, ἐξαιτίας τῆς ἑλλείψεως τῆς ἑλληνικῆς, δὲν ἦταν πιά τόπος ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ τόπος κνεῶνος βαβυλωνίας καὶ πάσης κατασχέσεως καὶ παρανομίας⁴.

Τὸ Ἔγγραφο κατέληγε, μ' ἐκτενὴ ἀναφορά, στὴν ἱστορία τῆς ἴδρυσης τοῦ Ἑλληνικοῦ συνδέσμου, καθὼς καὶ στὶς βλέψεις τῆς Ἰταλίας στὸν ἡπειρωτικὸ καὶ ἀλβανικὸ χῶρο⁵.

Τὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα, περισσότερο καθὼς πλησιάζουμε πρὸς τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους. Ἡ νότια, κυρίως, Ἑλλάδα ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα καὶ τὴν ἔρευνα τῶν ἐπιστημόνων, γιὰτὶ ἐκεῖ συνυπῆρχαν τὰ ὅρια δυὸ πολιτισμῶν καὶ οἱ διεκδικήσεις δυὸ λαῶν. Ἡ Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε τότε πεδίο ἔντονων ἀνταγωνισμῶν ἀνάμεσα στὴν Αὐστρουγγαρία καὶ τὴν Ἰταλία, ποὺ κάθε μιά, προσπαθώντας νὰ προσεταιριστεῖ τὸ ἀλβανικὸ στοιχεῖο, καλλιεργοῦσε σωβινιστικὲς τάσεις ποὺ ἔφεραν σὲ σύγκρουση τὶς δυὸ γειτονικὲς ἐθνότητες. Ἡ στάση τῆς ἐφημερίδας ἦταν γενικὰ εὐμενῆς ἀπέναντι στὸν ἀγῶνα τοῦ ἀλβανικοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία του. Ἐπέδειχνε μάλιστα τρό-

1. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 37/28-5-1893, 399/13-10-1900.

2. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 32/23-4-1893, 33/30-4-1893, 34/7-5-1893, 35/14-5-1893, 36/21-5-1893, 37/28-5-1893, 40/18-6-1893, 47/6-8-1893, 516/28-2-1903.

3. Καὶ ἡ Ἑπειρος τοῦ Γ. Χατζῆ ἀσχολήθηκε με τὸ ἴδιο θέμα ζητώντας τὴν καθιέρωση τῆς ἑλληνικῆς στὴ διοίκηση καὶ τὰ δικαστήρια, βλ. π.χ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 104/26-6-1911 φύλλο της.

4. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 47/6-8-1893.

5. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 43/9-7-1893. Τὸ «Ἔγγραφο», τεκμηριωμένο, με ὀρθὴ κρίση καὶ πειστικὴ ἐπιχειρηματολογία, εἶχε μεγάλο ἀντίκτυπο στὴν ἐλεύθερη καὶ δούλη Ἑλλάδα. Γραπτὸ κριθὲν ἀπαραίτητὴ ἢ μετὰφρασή του στὴ γαλλικὴ. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 38/4-6-1893.

πους στενότερης συνεργασίας και κοινής σύμπλευσης των δυο ἐθνοτήτων, με ἀμοιβαία ἀναγνώριση των δικαίων τῆς κάθε πλευρᾶς¹. Πολλές φορές προχωροῦσε σὲ καταγγελία των ἐπιδιώξεων των ξένων προπαγανδῶν στὸν ἐπίδιμο χῶρο και τοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ ὀρισμένων ἀλβανικῶν κύκλων.

Ὁξεῖς, ἐπίμονοι και συνεχεῖς στάθηκαν οἱ ἀγῶνες τῆς ἐφημερίδας γιὰ τὴν καταπολέμηση των ξένων προπαγανδῶν στὸν ἠπειρωτικὸ χῶρο και μεῖς ἰδιαίτερη σφοδρότητα καταφέρθηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας φύλλα ἐναντίον τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ποὺ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. βρισκόταν σὲ ἀνοδικὴ πορεία. Ἡ ἐφημερίδα ἔκρινε ὅτι ἀποτελοῦσε ἐθνικὸ χρέος ἢ ἐξοιδετέρωσή της².

Ἄλλα θέματα μεῖς τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκε ἐκτεταμένα ἦταν τὰ Ἑλέη και Κληροδοτήματα³, τὸ ἔργο των δημογεροντιῶν των πόλεων και των ἐπαρ-

1. Ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιὰ τὸ ἀλβανικὸ πρόβλημα ἔχει δημοσιευτεῖ σὲ συνέχειες στὰ φύλλα: 405/24-11-1900, 406/1-12-1900, 407/8-12-1900, 408/15-12-1900, 409/22-12-1900, 410/29-12-1900, 411/5-1-1901, 436/29-6-1901, 437/6-7-1901, 438/13-7-1901, 439/20-7-1901, 440/27-7-1901. Βλ. ἐπίσης και στὰ φύλλα 590/24-11-1904, 599/26-11-1904, 653/13-1-1906, 730/26-10-1907, 769/3-10-1908, 782/16-1-1909, 784/30-1-1909, 787/20-2-1909, 789/6-3-1909, 790/20-3-1909, 795/8-5-1909, 796/22-2-1909 και πολλά μεταγενέστερα, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνεται και εἰδησιογραφία γιὰ τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τῆς Ἀλβανίας.

2. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 44/16-7-1893, 45/23-7-1893, 46/30-7-1893. Πάρα πολλές εἶναι οἱ ἀναφορές γιὰ τὴ δράση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὰ βλαχόφωνα χωριά τοῦ βιλατιοῦ Ἰωαννίνων. Οἱ εἰδήσεις, τὰ σχόλια και ἡ κριτικὴ πολλαπλασιάστηκαν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ ρουμανικοῦ προξενείου στὰ Γιάννινα (1904) και ὕστερα. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ φύλλα: 564/27-2-1904, 577/28-5-1904, 578/4-6-1904, 579/11-6-1904, 580/18-6-1904, 585/23-7-1904, 588/10-9-1904, 607/21-1-1905, 608/28-1-1905, 622/6-5-1905, 623/13-5-1905, 624/20-5-1905, 628/17-6-1905, 623/15-7-1905, 672/2-6-1906, 675/23-6-1906, 696/5-1-1907, 705/9-3-1907, 731/2-11-1907 και μεταγενέστερα. Ἡ ρουμανικὴ, ἀλλὰ και ἡ ἀυστριακὴ και ἰταλικὴ προπαγάνδα, ὅπως και τὸ ἀλβανικὸ ζήτημα, θ' ἀπασχολήσουν και στὸ μέλλον, ὄχι μόνο τὸν ἠπειρωτικὸ τύπο, ἀλλὰ ἔβλε τις ἐφημερίδες τοῦ ἐλεύθερου κι ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ, γιὰτι ἀποτελοῦσαν μιὰ σοβαρὴ πτυχὴ τοῦ Μακεδονικοῦ και Ἡπειρωτικοῦ Ζητήματος, βλ. ἐνδεικτικὰ ἀριθμ. φύλλ. 270/27-2-1898 τῆς Φωνῆς τῆς Ἡπείρου.

3. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 13/11-12-1892, 14/18-12-1892, 15/25-12-1892, 17/8-1-1893, 23/19-2-1893 κ.ἄ. Ἡ θέση τῆς ἐφημερίδας ἦταν ὅτι ἀποστολὴ των κληροδοτημάτων δὲν ἦταν ἢ διανομὴ οικονομικῶν ἐνισχύσεων μόνο στὰ γεννήματα και θρέμματα τῆς πόλης, ἀλλὰ και ἢ ἐνίσχυση φτωχῶν οἰκογενειῶν τῆς ὑπαίθρου και σχολείων των χωριῶν, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ λειτουργήσουν. Χαρακτηριστικὰ ἔγραφε: Ἡ πόλις των Ἰωαννίνων, σπουδαιότατα ἔχουσα κληροδοτήματα, διανέμει ταῦτα εἰς ἀέργους και φαυλοβίους, ὄντας γεννήματα και θρέμματα τῆς πόλεως, οὐδέποτε δὲ ἐσκέφθη νὰ ἐνίσχυση σχολῆν τινα πενιμένον χωριῶν ἢ νὰ ἔλθῃ ἐπίκουρος εἰς δυστηχεῖς και ἐξ ἀσιτείας πάσχοντας (sic) οἰκογενείας των χωριῶν και τοῦτο διότι φρονεῖ ὅτι ἤθελε διαπράξει ἀμάχημα κατὰ τῆς θελήσεως των εὐεργετῶν! (βλ. ἀριθμ. φύλλ. 511/24-1-1903). Ὁ θεσμὸς γέννημα και θρέμμα ἔδινε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν και ἐκλέγεσθαι μόνο σ' αὐτοὺς ποὺ εἶχαν γεννηθεῖ και μεγαλώσει στὰ Γιάννινα. Ἐτσι σὲ πόλη μεῖς ἑλληνικὸ πληθυσμὸ περισσότερο ἀπὸ 15.000 κάτοικους, οἱ ψηφοφόροι ἦταν μόνο 450-500. Πάνω ἀπὸ 1.000 ἐπαρχιωῖτες, ἐγκαταστημένοι γιὰ δεκαετηρίδες τὴν πόλη,

χιῶν¹, καθὼς καὶ οἱ δραστηριότητες τῶν κοινοτήτων καὶ οἱ κομματικές διενέξεις. Ἡ θέση τῆς ἐφημερίδας ἀπέναντι στὶς διαμάχες αὐτὲς ἦταν ἡ καταβολὴ προσπάθειῶν γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ συνεργασία πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ. Σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν κομματικὴ διαπάλη στὰ Γιάννινα, ἡ *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου* τοποθετεῖται σταθερὰ μὲ τὸ μέρος τῆς *Κόσσης*, ἀντίπαλης τοῦ ἄλλου κόμματος, τῆς *Βλιόρας*². Τὰ δυὸ κόμματα, δημιουργήματα τῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς, ἐκπροσωποῦσαν τάξεις, ὅχι ἐντελῶς διαχωρισμένες. Ἡ *Κόσσα*, μὲ ἀρχηγὸ τὴν ἱστορικὴ οἰκογένεια τῶν Μελαῶ³, ἀντιπροσώπευε τὰ παλιὰ τζάκια. Ἀντίθετα, ἡ *Βλιόρα*, μὲ καθοδηγητὴ τὴν οἰκογένεια Κίγκου, ἦταν τὸ κόμμα τῶν φτωχῶν συνοικιῶν τῆς Καραβατιῆς, τῆς Λούτσας καὶ τῆς Καλούτσιανης καὶ ἀντιπροσώπευε, κατὰ βάση, τὶς λαϊκὲς τάξεις, ποὺ εἶχαν κατορθώσει στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. νὰ συνειδητοποιήσουν τὴ δύναμή τους καὶ ἀγωνίστηκαν νὰ ἐνταχθοῦν στὸ ἐκλογικὸ σῶμα τῆς πόλης. Τὸ περίεργο μὲ τὴν πολιτεία τῶν δυὸ κομμάτων εἶναι ἡ θέση ποὺ ἔπαιρναν ἀπέναντι σ' ἓνα καίριο πρόβλημα, ποὺ προοικαλοῦσε ὀξυτάτες διαμάχες ἀνάμεσα στοὺς παλιούς Γιαννιώτες καὶ σ' ἐκείνους ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν πόλη κατὰ τὰ νεώτερα χρόνια. Οἱ πρῶτοι, ἤθελαν νὰ ἔχουν τὴν ἀφασιστικὴ διαχείριση τῶν κοινῶν, καθὼς καὶ τὶς ἀπολαυτὲς ἀπὸ τὰ κληροδοτήματα. Οἱ δεύτεροι, ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες τοῦ σαντζακιοῦ τῶν Γιαννίνων, ἀγωνίζονταν νὰ πολιτογραφηθοῦν ὡς Γιαννιώτες καὶ νὰ συμμετέχουν στὰ δικαιώματα καὶ τὶς εὐθύνες. Ἡ ἐφημερίδα ἀγωνίστηκε γιὰ νὰ καταργηθοῦν οἱ ἀναχρονιστικὲς διατάξεις τοῦ γεννήματος καὶ θρέμματος ποὺ ἀπέκλειε τοὺς ἐπαρχιωτὲς ἀπὸ τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν, σημείωνε καὶ σχολίαζε τὶς ἀντιδράσεις τῶν κομμάτων, τῶν ἐκπαιδευτικῶν, τῶν μητροπολιτῶν καὶ ὅ,τι ἄλλο εἶχε σχέση μὲ τὸ θέμα⁴. Ἡ *Βλιόρα*, ὡς κόμμα τοῦ λαοῦ, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ συμπαραστήκεται στοὺς ἀγῶνες τῶν ἐπαρχιωτῶν, τοὺς καταπολεμοῦσε, ἀντίθετα μὲ τὴν *Κόσσα* ποὺ υἱοθετοῦσε τὰ αἰτήματά τους, περισσότερο ἀπὸ καιροσκοπισμὸ. Παρατηρήθηκαν καὶ στιγμὲς συμπόρευσης τῶν δυὸ κομμάτων, ὅταν δημιουργήθηκαν συνθήκες καὶ κίνδυνος ἐξουδετέρωσής τους ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέου κόμματος, ὅπως ἔγινε τὸ 1909⁵. Ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν ὑπῆρχαν σαφεῖς ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ ἀνάμεσα στὰ δυὸ κόμματα καὶ ἦταν φυσικὸ

δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα ν' ἀναμιχθοῦν στὰ κοινὰ (βλ. *Ἀλ. Δ. Λιβαδέως*, Οἱ πρόδρομοι τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἰωαννίνων, Ἀθήναι 1964, σ. 256).

1. Βλ. φύλλ. 161/3-11-1895, 164/24-11-1895.

2. Γενικὰ γιὰ τὴ δημιουργία καὶ δραστηριότητα τῶν δυὸ κομμάτων βλ. *Δ. Σαλαμάνα*, Ἡ *Κόσσα* καὶ ἡ *Βλιόρα*, Γιάννινα 1958.

3. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ οἰκογένεια τῶν Μελαῶ βλ. τὴν εἰδικὴ μελέτη τοῦ *Λέοντος Ι. Μελαῶ*, Μιὰ οἰκογένεια μιὰ ἱστορία, Ἀθήναι 1967.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ φύλλ. 690/17-11-1906, 692/1-12-1906, 695/22-12-1906, 696/5-1-1907, 697/12-1-1907, 698/19-1-1907, 725/21-9-1907, 743/1-2-1908, 782/16-1-1909, 794/1-5-1909.

5. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 798/12-6-1909, 799/26-6-1909.

ή ὀξύτητα τῶν διαμαχῶν νὰ ἔχει ἐπιπτώσεις στὴν ὅλη ὀργάνωση τῆς κοινότη-
τας καὶ στὴν ἀποδυνάμωση τῆς λειτουργίας της¹.

Δυὸ θέματα, μὲ στενὴ συνάφεια μεταξὺ τους, ἦταν τότε ἡ κατάσταση στὴν
ἐκπαίδευση καὶ τὰ μητροπολιτικά τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων. Γιὰ τὴν ἐκπαίδευ-
ση ἡ ἐφημερίδα ὑπογράμμιζε πολλὲς φορές τὶς ἐλλείψεις καὶ ἀδυναμίες, καθὼς
καὶ τὴν ἀνάγκη ν' ἀναθεωρήσει τὰ προγράμματά της. Ἐπέκρινε ἐπίσης
τοὺς ἐκπαιδευτικούς, δάσκαλους καὶ καθηγητές, ποὺ δὲν προσαρμόζονταν στὰ
νέα δεδομένα ἢ λησιμονοῦσαν τὴν ἀποστολή τους². Ἀλλὰ καὶ στὸ θέμα τῶν μη-
τροπολιτῶν ἡ κριτικὴ τῆς ἐφημερίδας γίνεται ἐπαινετικὴ ὅταν πρόκειται γιὰ
ἀξιους ἱεράρχες, ἔντονα ὅμως ἐπικριτικὴ, καὶ ὄχι σπάνια καυστικὴ, γιὰ τοὺς ἀ-
νίκανους ἢ ὄσους στέκονταν μακριὰ ἀπὸ τὶς οὐσιαστικὲς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ καὶ
τοὺς δραματισμούς του³.

Ἄξια μνείας εἶναι ἡ μελέτη ποὺ ἀναφέρεται στὴ ζωὴ τῆς ὑπαίθρου καὶ δη-
μοσιεύθηκε σὲ συνέχειες μὲ τὸν τίτλο: *Αἱ πληγαὶ τοῦ Ἡπειρώτου χωρικοῦ*⁴.
Τὸ περιεχόμενο ἀποδεικνύει τὴν ποιότητα τῶν κριτηρίων ποὺ χρησιμοποίησε
ὁ συντάκτης γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν γεγονότων, παρὰ τὴν ἀπλότητα τῆς γλώσσας
τοῦ κειμένου. Ἄφοῦ, στὰ τέλη τοῦ 1898, διαπιστώνει ὅτι ἡ Ἡπειρος ἀπ' ἄ-
κρου εἰς ἄκρον σφαδάζει προχωρεῖ καὶ ἐπισημαίνει τοὺς παράγοντες ποὺ συνέ-

1. Βλ. τὶς κρίσεις γιὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαρτίου τοῦ 1902, στίς ὁποῖες κέρδισε ἡ *Βλιό-
ρα*, στὸ ὑπ' ἀριθμ. 472/29-3-1902 φύλλο. Στὸ 470/15-3-1902 φύλλο δημοσιεύονται πολλὰ
στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τῶν δύο κομμάτων, τὴν ἡγεσία καὶ τὴν ἐτυμολογία τῶν ὀνομασιῶν
τους.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ φύλλα: 302/23-10-1898, 303/30-10-1898, 317/15-2-1899,
318/21-2-1899, 534/4-7-1903, 535/11-7-1903, 591/1-10-1905, 595/29-10-1904, 683/
29-9-1906, 710/13-4-1907.

3. Ἐνδεικτικὰ πάντα σημειώνουμε τὶς ἐπικρίσεις τῆς ἐφημερίδας ἐναντίον τῶν μη-
τροπολιτῶν τοῦ βιλαετιοῦ κατὰ τὸ 1898-1899. Ἐπικριτικὰ σχόλια καὶ ἀνταποκρίσεις δημο-
σιεύονται ἐναντίον τῶν μητροπολιτῶν Δρυϊνουπόλεως Γρηγορίου Γιάνναρου, ποὺ παύτηκε
ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἐξορίστηκε στὸ Ἅγιο Ὄρος, τοῦ Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Βασιλείου,
ποὺ ὑποχρεώθηκε σὲ παραίτηση, τοῦ Νικοπόλεως Γαβριὴλ Ἰατρουδάκη, ποὺ καὶ αὐτὸς παύ-
τηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, τοῦ Βελεγράδων Δωροθέου Χρηστίδη. Ἐπαινετικὲς ἦταν οἱ κρί-
σεις γιὰ τοὺς μητροπολίτες: Ἰωαννίνων Γρηγόριο Καλλίδη, ποὺ χαρακτηριζόταν ὡς κλει-
νός, γιὰ τὸν πεπνυμένον μητροπολίτη Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν Βασίλειο Παπαχρήστου
καὶ τὸν ρέκτη Κορυτσᾶς Γερβάσιο Ὀρολογᾶ, ποὺ ὑπαγόταν πολιτικά στὸ βιλαέτι Μοναστη-
ρίου, ἀλλὰ ἡ δικαιοδοσία του ἐκτεινόταν ὡς τὸ Τεπελένι καὶ τὴν Πρεμετῆ. Βλ. φύλλ.: 300/
9-10-1898, 302/23-10-1898, 317/5-2-1899, 329/30-4-1899, 332/21-5-1899, 334/4-6-
1899, 342/30-7-1899, 343/7-8-1899 (ἡ ἡμερομ. 27-8-1899 ποὺ ἀναγράφεται εἶναι λαθη-
σμένη). Ἡ πολιτεία ἐπίσης τοῦ γέροντα μητροπολίτη Ἰωαννίνων Σωφρόνιου Χρηστίδη
(1902-1906· εἶχε ποιμάνει τὴ μητρόπολη καὶ ἀπὸ τὸ 1869-1889) ἐπικρίθηκε ἔντονα καὶ ἐ-
πανειλημμένα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα στὰ φύλλα της: 535/11-7-1903, 561/6-2-1904, 625/
27-5-1905, 631/8-7-1905, 648/2-12-1905, 650/16-12-1905, 652/30-12-1905, 667/
28-4-1906, 670/19-5-1906.

4. Βλ. φύλλα: 305/13-11-1898, 307/29-11-1898, 310/28-12-1898, 311/25-12-
1898, 312/1-1-1899, 313/8-1-1899.

βαλαν στην εξαθλίωσή της. Αυτοί ήταν!

1) Οί ταξιλντάρηδες, οί δημόσιοι εισπράκτορες, πού συγκέντρωναν τούς φόρους, απογύμνωναν τὰ χωριά, λήστευαν τὰ σπίτια και τυραννοῦσαν τούς κάτοικους με φυλακίσεις και ξυλοδαρμούς.

2) Οί ἀφεντάδες, δηλαδή οί τσιφλικάδες, πού ἔπαιρναν τὸ 1/3 ἀπ' ὅλα τὰ εἰσοδήματα τῶν χωρικῶν¹.

3) Οί Ἀρβανίτες, πού ὡς τσιφλικάδες ἢ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ὡς μετακινούμενα τμήματα στρατοῦ τρομοκρατοῦσαν τὴν ὑπαιθρο και ὑποβάθμιζαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς της.

4) Οί χριστιανοὶ τυραννίσκοι, ἡ εὐάριθμη ἐκεῖνη μερίδα πού εἶχε προσκολληθεῖ στὸ δυνάστη. *Ἐχουσιν ὅλοι αὐτοί, σημειώνει ὁ συντάκτης, καταρτίσει ἐν εἶδος σχολείου δεσποτισμοῦ, σχολεῖοι εἰς ὃ διδάσκονται με ἐπιστημονικὴν αὐστηρότητα νὰ κάμωσι χῆρες νὰ κλάψουν, νὰ ποτίζουν πτωχοὺς φαρμάκια, νὰ ἀπομαρᾶνουν ζωηρὰν φύσιν νεανίου, νὰ ἀποπνίξωσι ἐλευθέρων ιδέαν, νὰ ἀποδιώξωσι τὸ φῶς ἐκ φόβου μὴ χάσωσι τὴν ἐπιρροὴν των..*².

Σὲ ἄλλα ἐπίπεδα κινήθηκε ἡ ἔρευνα πού δημοσιεύθηκε με τὸν τίτλο: *Ἡ Ἡπειρος ἐν δουλείᾳ*³. Ἦταν γραμμένη ἀπὸ ἀπόδημο Ἡπειρώτη, με πληθωρικὴ ἔκφραση, δόκιμο λογοτέχνη, ἴσως πίσω ἀπὸ τὴν ἀνωνυμία νὰ κρυβόταν ὁ Χρῆστος Χρηστοβασίλης, και με σαφὴ πρόθεση νὰ κρατήσῃ σ' ἐγρήγορη τὸ φρόνημα ὅλων τῶν Ἡπειρωτῶν.

Τὸ πλῆθος τῶν θεμάτων με τὰ ὑποῖα ἀσχολήθηκε ἡ ἐφημερίδα φέρνει σὲ φῶς τὴν ἀποσύνθεση τοῦ τουρκικοῦ κράτους και ταυτόχρονα τις ἀφανεῖς ἢ ἐμφανεῖς διεργασίες πού γίνονταν στις περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας και σχετίζονταν με τούς ὀραματισμούς τῶν Ἑλλήνων. Γιαυτὸ πάνω ἀπ' ὅλα ἡ κυριαρχούσα γραμμὴ πού περνοῦσε ἀπὸ τις στῆλες τῆς ἐφημερίδας ἦταν ὅλα ἐκεῖνα πού ὑπηρετοῦσαν τὴν ἐθνικὴ ὑπόθεση. Ἡ ἐξέταση τῆς ἐλληνικῆς και τῆς διεθνοῦς κατάστασης γινόταν πάντα κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς προαγωγῆς τῶν ἐθνικῶν δικαίων. Ἡ ἐφημερίδα παρακολουθοῦσε με λεπτομέρειες ὅλες τις ἐξελίξεις πού συντελοῦνταν στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο και προσπαθοῦσε ν' ἀποκρυπτογραφῆσει τὴν ἀλήθεια και νὰ ἐπισημάνει τὰ στοιχεῖα πού θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουν τὴν Ἑλλάδα στίς ἐπιδιώξεις της⁴. Ὁ ἔλεγχος τῶν ἐλληνικῶν κυβερνήσεων γιὰ

1. Ἐκτεταμένα ἀσχολήθηκε ἡ ἐφημερίδα γιὰ τὰ ἱμλιάκια και τὰ τσιφλίκια πού ἐνδιέφεραν μεγάλο ἀριθμὸ χωρικῶν τῆς ἡπειρωτικῆς ὑπαιθρου· βλ. ἐνδεικτικὰ φύλλα: 586/30-7-1904, 722/13-7-1907, 723/7-9-1907, 724/14-9-1907, 727/5-10-1907, 728/12-10-1907, 729/19-10-1907, 742/25-1-1908, 763/27-6-1908, 775/14-11-1908.

2. Βλ. φύλλ. 313/8-1-1899. Στούς ἴδιους στόχους κατέτειναν και μεταγενέστερες ἔρευνες πού δημοσιεύονταν με μορφή ἐπιστολῶν κι ἀπεικόνιζαν τὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στὴν Ἡπειρο· βλ. ἐνδεικτικὰ φύλλα: 385/16-6-1900, 388/7-7-1900, 389/14-7-1900.

3. Βλ. φύλλα: 315/22-1-1899, 316/29-1-1899, 318/21-2-1899, 321/5-3-1899, 322/12-3-1899, 324/26-3-1899, 330/7-5-1899.

4. Βλ. π.χ. ἄρθρο ἀναφερόμενο στὴν ἀλλαγὴ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Αὐστρουγ-

παραλείψεις απέναντι στο χρέος τους προς την Ήπειρο ήταν συνεχής και ήταν φυσικό να φτάσει στο αποκορύφωμά του με την καταστροφή του 1897, για την οποία ζητήθηκαν ευθύνες και έπιβολή κυρώσεων. Ο πόλεμος του '97 απογοήτευσε περισσότερο τους Ήπειρώτες, γιατί διέψευσε τη βεβαιότητα για την απελευθέρωσή τους. Η απογοήτευση αυτή είναι διάχυτη στις εκδόσεις της *Φωνής της Ήπειρου* της χρονιάς εκείνης, που διακόπηκαν προσωρινά από τις 12 'Απριλίου ως τις 12 'Ιουνίου 1897¹, με ποικίλους τρόπους: άρθρογραφία, αναφορές στη διεθνή είδησεογραφία, ενημέρωση των Ήπειρωτών πάνω στα στρατιωτικά γεγονότα, με λεπτομερείς περιγραφές των μαχών, επίσημανση των ευθυνών της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, ανταποκρίσεις, και προπαντός αφάνταστη πίκρα που διαπότιζε κάθε δημοσίευμα για το κατόντημα της ελληνικής πολιτείας².

Γενικά, η απήχηση από τα δημοσιεύματα της *Φωνής της Ήπειρου* στον ύποδουλο ήπειρωτικό χώρο ήταν μεγάλη κι αυτό προκαλούσε την αντίδραση της επίσημης εφημερίδας του βιλαετιού, της *Γιάνια*, που προσπαθούσε, στηριγμένη σ' επιστολές αμφιβητούμενων προθέσεων, ν' αντικρούσει τις καταγγελίες, χωρίς βέβαια και να πείθει³.

Για τον προαπελευθερωτικό αγώνα της Ήπειρου αξία λόγου ήταν και η συνεισφορά μιᾶς άλλης εβδομαδιαίας εφημερίδας, του *Πύρρου*. Ο *Πύρρος* εκδόθηκε στην Αθήνα από το Μάιο του 1903 ως το 1912, από τον Ήπειρώτη Γ. Χατζηγιαννάκογλου. Στο πρώτο άρθρο της εφημερίδας δὲν αποτυπώνεται με σαφήνεια η πολιτική που θ' ακολουθούσε στα εθνικά θέματα⁴. Η συνέχεια της έκδοσης απέδειξε ότι ο *Πύρρος* είχε διαφοροποιήσει τη θέση του από τις άλλες εφημερίδες, σὲ ὅ,τι αφορούσε τὸ ἀλβανικὸ πρόβλημα. Αγωνίστηκε, δηλαδή, νὰ πείσει τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ήπειρώτες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν κυβέρνηση, γιὰ μιὰ στενὴ συνεργασία ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ἀλβανούς⁵. Η

γαρίας καὶ στὴν ἀνάλυση τῶν αἰτίων πού ὀδήγησαν τὴ χώρα σὲ μιὰ περισσότερο φιλοαλβανικὴ θέση, ἀριθμ. φύλλ. 741/18-1-1908.

1. Ο Γάγαρης πῆγε νὰ πολεμήσει ἐθελοντῆς στὸ ἠπειρωτικὸ μέτωπο.

2. *Τρέμει ἡ χεὶρ μου*, γράφει ὁ Γάγαρης, καὶ δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν εἰς ὅαν περιῆλθεν ἡ ἀνυχὴς τῆς Ήπειρος. Οὐδέποτε μέχρι σήμερον εἶδομεν φρικωδέστερα γεγονότα, ἀθλιότεραν εἰκόνα..οὐδεὶς ἐφαντάζετο ὅτι τὸ ἀτυχὲς αὐτὸ ἑλληνικὸν βασίλειον δὲν εἶχεν οὐδένα ὄργανισμὸν, οὐδεμίαν σύνταξιν, οὐδεμίαν ἐνότητα. Τὰ γεγονότα ἀποδεικνύουν πασιφανέστατα ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀθλιότης ἐπὶ ἐβδομήκοντα ἔτη εἰς οὐδὲν ἄλλο εἰργάσθη ἢ πρὸς καταστροφὴν τοῦ βασιλείου καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ὀλοκλήρου (βλ. ἀριθμ. φύλλ. 235/13-6-1897).

3. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 19/22-1-1893, 28/26-3-1893, 32/23-4-1893 τῆς *Φωνής της Ήπειρου*.

4. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 1/4-5-1903. Βλ. τὴ σειρά τῆς εφημερίδας στὸ Ἀρχεῖο τύπου τῆς Ε.Η.Μ.

5. Κι ἀπὸ τὴν ἀλβανικὴ πλευρὰ ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ πού δέχονταν τὴ σύμπραξιν μετὰ τὴν

συνεργασία αυτή θα ὀδηγοῦσε σὲ κοινούς ἀγῶνες καὶ συμπόρευση τῶν δυὸ λαῶν, ὕστερα ἀπὸ τὴν προσδοκώμενη εὐτυχή ἔκβαση τῶν ἀπελευθερωτικῶν πολέμων, ποὺ δὲν πρόβλεπε ὅμως ὅτι θὰ γινόταν σύντομα¹.

Ἡ φιλοαλβανικὴ ἀρθογραφία τοῦ Πύρρου ἔφτανε κάποτε στὴν ὑπερβολή², γιαντὸ δημιούργησε σὲ βάρος του ἔντονες ἀντιδράσεις ποὺ ἐκδηλώθηκαν μὲ ψίθυρους, ἀπειλές καὶ ἐπιθέσεις ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ τύπο καὶ τὶς ὀργανώσεις³. Ἡ ὑπόλοιπη ὕλη του ἀναφερόταν στὴν ἔκταση καὶ τὸ βάρος τῆς τουρκικῆς τουρανίας, στοὺς σκοποὺς καὶ τὶς δραστηριότητες τῶν ξένων προπαγανδῶν. Δημοσίευε ἀκόμη ἐπιστημονικὲς συνεργασίες γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ἡπείρου, περιγραφῆς καὶ στατιστικὰ στοιχεῖα, κείμενα δηλαδὴ ποὺ βοήθησαν τὸν ἡπειρωτικὸ ἀγῶνα.

Σὲ παράλληλη γραμμὴ μὲ τὸν Πύρρο κινήθηκε κι ὁ Θ. Χατζῆς, ἀπὸ τὴν Κόνιτσα, ποὺ στὰ 1901-1912 ἐξέδωσε στὴν Ἀθήνα τὴν ἑλληνοαλβανικὴ ἔφημερίδα Ἀστὴρ - Ἰλ. Ὑπολογίσιμη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ συμβολὴ καὶ μιᾶς ἄλλης ἔφημερίδας, τοῦ Ἀγῶνα, ποὺ ἐκδόθηκε ἐπίσης στὴν Ἀθήνα τὸ 1899-1911, ἀπὸ τὸν Ἡπειρωτὴ δικηγόρο, δημοσιογράφου καὶ πολιτευτὴ ἀπὸ τὰ Δολιανά Ἰωάννη Λαμπρίδη, καὶ ἤθελε νὰ εἶναι ἐβδομαδιαῖο κοινὸ ὄργανο Ἡπει-
Ἑλλάδα, ὅπως π.χ. ὁ Λεόντιος Λεοντίου, ὁ Wassa Effendi κ.ά. Βλ. Πλουμίδη, ὁ.π., σ. 369, σημ. 1.

1. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐδαφῶν καὶ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ σλαβικοῦ κινδύνου ὑπολογίζεταν ἀπὸ τὸν Πύρρο ὅτι θὰ γινόταν μέσα σὲ τριάντα χρόνια. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 212/17-5-1907.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ φύλλα: 18/31-8-1903 καὶ 20/14-9-1903. Ὁ Πύρρος, ποὺ εἶχε ἀφιερῶσει εἰδικὲς στήλες γιὰ τὸ Ἀλβανικὸν Ζήτημα, δημοσίευε τακτικὰ, συνοδευόμενα μὲ σχόλια, γράμματα τῆς συνελύσεως τῶν Ἀλβανῶν, πρὸς τὸν ἐκπρόσωπό τους στὴν Ἀθήνα Ἰσμαὴλ Χακὴ βέη. Τὰ γράμματα αὐτά, ποὺ ὁ Πύρρος τὰ θεωροῦσε ἐπίσημα, εἶναι ἀμφίβολο ἂν πραγματικὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴν Ἀλβανία ἢ ἦταν κατασκευάσματα γραφείου. Ἡ ἔφημερίδα τὰ χαρακτήριζε ὡς τὸ μεγαλύτερον πολιτικὸν γεγονός, ὅπερ θ' ἀναγράφῃ ἢ Ἱστορία ἢ Ἑλληνική, ἢ μεγαλειότερα διπλωματικὴ νίκη ἢν κατήγαγε ὁ Ἑλληνισμὸς (ἀριθμ. φύλλ. 18/31-8-1903). Στὴν περίπτωσιν ποὺ τὰ γράμματα ἦταν γνήσια ἀντιπροσώπευαν κάποια ὀργανοσὴ βέηδων, ποὺ ὀπωσδήποτε δὲν εἶχαν ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδας τὶς προθέσεις ποὺ τοὺς ἀπέδινε ἡ ἔφημερίδα. Ἡ τελευταία, τόσο πολὺ στηριζόταν στὴ μεγαλοφυΐα τῶν βέηδων, ὥστε ἀπαιτοῦσε ν' ἀκολουθήσει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴν πολιτικὴν ποὺ αὐτὴ ὑποδείκνυε καὶ ν' ἀναλάβει τὴν πρωτοβουλία νὰ ζητήσει ἀπὸ τὴν Πύλη τὴν αὐτονομία τῆς Ἀλβανίας. Ἄλλη ὑπερβολὴ τοῦ Πύρρου ἦταν τὸ ὅτι ὑποστήριζε πὼς οἱ Ἀλβανοὶ βέηδες θὰ ἔσωζαν τὸν Ἑλληνισμὸ (ἀριθμ. φύλλ. 20/14-9-1903), μὲ τὸν πόλεμο ποὺ θὰ ἔκαναν ἐναντίον τοῦ σλαβισμού, τοῦ μόνου ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδας. Ἐξαιτίας τῶν ἀπόψεων αὐτῶν ὁ Πύρρος ἐρχόταν σὲ σύγκρουση συχνὰ μὲ τὴν «Ἑθνικὴ Ἐταιρεία» καὶ τὸ περιοδικό της, τὸν «Ἑλληνισμὸ», ἄλλες ἔφημερίδες, ὅπως τὴν «Πατρίδα», ἢ στελέχη πολιτικὰ καὶ πνευματικὰ ποὺ εἶχαν ἀντίθετες ἀπόψεις· βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ τὰ φύλλα 95/18-2-1905, 101/1-4-1905, 196/25-4-1907, 259/2-4-1908.

3. Αὐτὸ ὑποχρέωσε τὸν Χατζηγιαννάκογλου, ποὺ διώχθηκε μάλιστα καὶ δικαστικὰ (βλ. φύλλ. 47/21-3-1904), νὰ καταγγέλει τὶς ἐναντίον του ἐπιθέσεις (φύλλ. 27/2-11-1903) νὰ διαφεύδει συνεχῶς τὶς κατηγορίες ὅτι ἦταν ὄργανο οἰουδήποτε φανεροῦ ἢ μυστικοῦ κο-

ρωτών και Μακεδόνων¹. Με τις ηπειρωτικές ανταποκρίσεις του και κάποτε το σχολιασμό τους, την επισήμανση των αυθαιρεσιών, των κοινοτικών διενέξεων, δημοσίευση στατιστικών² κλ. βοήθησε την ηπειρωτική υπόθεση, κυρίως μέσω των οργανώσεων των απόδημων Ἡπειρωτῶν³. Ἰδιαίτερα τὸν ἀπασχόλησαν ἡ ἔθνικη ἀλβανικὴ κίνηση (διατύπωσε κι αὐτὸς τὴν ἀποψη τῆς συνεργασίας Ἑλλήνων - Ἀλβανῶν⁴) καὶ ἡ καταπολέμηση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας⁵.

Τέλος, ἀναφέρουμε καὶ τὴ βραχύβια ἔκδοση - γιὰ ἓνα μόνο μῆνα - τῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἡπείρου, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1895 διὰ προσωπικοὺς λόγους. Ἐμεινε γνωστὴ γιὰ τὸ λίβελλό της ἐναντίον τοῦ διευθυντῆ τῆς Πατριδος Βουκουρεστίου Σ. Μ. Σίμου, ποὺ τὸν κατηγοροῦσε γιὰ ἔλλειψη πατριωτισμοῦ⁶.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1908 προκάλεσε ἐνθουσιασμό στὶς ὑπόδουλες ἐθνότη-

μιτάτου συνδεομένου με Ἀλβανικὰς βλέψεις, ἀνθελληνικάς.. (φύλλ. 178/21-9-1906).

1. Στὴ Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη τῶν Ἰωαννίνων ὑπάρχει ὅλη ἡ σειρά τῆς ἐφημερίδας Ἀγών. Ὁ Ι. Λαμπρίδης (1862-1914) ἐκλέχτηκε τὸ 1911 βουλευτὴς Ἀττικοβοιωτίας μετὰ τὸ συνδυασμὸ τῶν Φιλελευθέρων. Ἦταν πατέρας τῆς γνωστῆς παιδαγωγοῦ καὶ συγγραφέα Ἐλλης Λαμπρίδη, καθὼς καὶ τοῦ δημοσιογράφου καὶ σχολιαστῆ ἀρχαίων κειμένων Φριζοῦ Λαμπρίδη (Τασολάμπρου). Σήμερα ζεῖ μόνον ὁ τελευταῖος γιὸς του Εὐμένης Λαμπρίδης, πολιτικὸς μηχανικὸς.

2. Ἀξία ἀναφορᾶς εἶναι ἡ στατιστικὴ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων τῆς Ἡπείρου, ποὺ ἄρχισε νὰ δημοσιεύεται ἀπὸ τὸ φύλλο 31/22-10-1899.

3. Ὁ Ἀγών, ποὺ πρωτοεκδόθηκε στὶς 26-3-1899 καὶ ἔκλεισε στὶς 28-4-1911 (φύλλ. 55/28-4-1911), ἐμφανιζόταν στὸν ὑπότιτλο ὡς Δημοσιογραφικὸν ὄργανον Ἡπειρωτῶν καὶ Μακεδόνων. Οἱ σκοποὶ τῆς ἔκδοσης τῆς ἐφημερίδας περιλαμβάνονται στὸ κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου φύλλου, καὶ φανερῶνουν ἀξιόλογη διορατικὴτητα γιὰ τὸ μέλλον. Ἐγράφε σχετικὰ ὁ ἐκδότης: Ἀποβλέποντες εἰς τὰ τελούμενα ἐν ἀπάσῃ τῇ δούλῃ Ἑλλάδι καθόλου, ἰδίᾳ δὲ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἡπείρῳ, ἐπιχειροῦμεν τὴν ἐβδομαδιαίαν ἔκδοσιν τοῦ φύλλου, οὗ τὸ ὄνομα ἀναμνηστικὴ τὴν διεξαγομένην πάλην, προορισμὸς δὲ θὰ εἴνε ν' ἀναπαραστήσῃ τὰς περιπετείας ἀγῶνος ἀπὸ πολλοῦ ὑφισταμένου, βαθμηδὸν δὲ αὐξανομένου καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἀνθρωπίνην πρόβλεψιν μέλλοντος προσεχέστατα ν' ἀπολήξῃ εἰς τὴν παγίαν ἐκείνην πολιτικὴν μεταβολήν, εἰς ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς ἀδύνατον νὰ μὴ παραστή ὡς πρωτεύον παράγων. Ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 63/2-6-1900 φύλλο ὁ ὑπότιτλος ἔλλαξε κι ὁ Ἀγών ἐμφανιζόταν ὡς ὄργανον ἐρεύνης τῶν ἠθικῶν καὶ ὕλικῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Μνημονεύουμε καὶ τὴ διάλεξιν τοῦ ἐκδότη ποὺ ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν Ἀδελφότητα Ἡπειρωτῶν Πειραιῶς καὶ πραγματοποιήθηκε στὶς 21-10-1910 (βλ. φύλλ. 551/24-3-1911 καὶ 552/31-3-1911).

4. Βλ. φύλλα: 472/3-9-1909, 496/18-2-1910, 503/8-4-1910, 505/22-4-1910, 507/6-5-1910, 520/5-8-1910, 552/31-3-1911.

5. Ἐνδεικτικὰ τὰ φύλλα: 467/30-7-1909, 469/13-8-1909, 471/27-8-1909, 487/17-12-1909, 492/21-1-1910.

6. Τὶς πληροφορίες γιὰ τὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἡπείρου τις ἀντλοῦμε ἀπὸ τὴν εἰδησιογραφία τῆς Φωνῆς τῆς Ἡπείρου. Στοιχεῖα γιὰ τὸν ἐκδότη κι ἀκριβὴ ἡμερομηνία ἔκδοσης δὲν ἀναφέρονται (βλ. ἀριθμ. φύλλ. 166/8-12-1895 τῆς Φωνῆς τῆς Ἡπείρου). Ἀπὸ δημοσίευμα ὁμῶς τῆς Φωνῆς τῆς Ἡπείρου (ἀριθμ. 158/12-10-1895) συμπεραίνουμε ὅτι ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1895.

τες, που πίστεψαν στις διακηρύξεις του νεοτουρκικού κοιμιτάτου. Ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς πρώτης ἐποχῆς δημιούργησε τις προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἰδρυθοῦν πολιτικοὶ σύλλογοι καὶ νὰ ἐκδοθοῦν ἐφημερίδες, που οἱ περισσότερες κρατήθηκαν σὲ κυκλοφορία ὡς τὴν ἀπελευθέρωση. Στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων ἡ ἐπικρατούσα ἐθνότητα, ὅπως ἀναφέραμε, ἦταν ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἀκολουθοῦσαν ἡ ἄλβανικὴ καὶ ἡ τουρκικὴ, ἀν καὶ οἱ δύο τελευταῖες συχνὰ ἐμφανίζονταν μαζί ὡς μουσουλμανικὴ. Ὅλες οἱ ἐθνότητες συγκρότησαν πολιτικούς συλλόγους ἢ λέσχες καὶ ἀπόκτησαν δημοσιογραφικὰ ὄργανα. Οἱ νεότουρκοι, ἐνταγμένοι στὸ κοιμιτάτο Ἐνωσις - Πρόοδος εἶχαν τὴν ἐφημερίδα τοῦ βιλαετιοῦ, τὴ *Γιάνγρια*, που ἀπὸ τὸ 1908 μετονομάστηκε σὲ *Γενί - Γιάνγρια* (Νέα Ἰωάννινα), καὶ τὴν ἐφημερίδα *Ἰντιμπάχ* (Ἐπαγρύπνηση), που ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Ρουχὴ ἐφέντη τὸ 1910 καὶ ἀπὸ τις στῆλες τῆς διοχέτευαν τὴ γραμμὴ τοῦ κοιμιτάτου. Τὸ 1912 κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸν Ἀμπτουλά ἐφέντη ἡ *Γιάνγρια Σααντασι* (Ἡχὼ τῶν Ἰωαννίνων) σὲ ἀναπλήρωση τῆς *Ἰντιμπάχ* που ἔκλεισε. Ἡ ἄλβανικὴ ἐθνότητα ἔδρυσε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς σ' ὕλα τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ βιλαετιοῦ τις δικῆς τῆς λέσχης, μὲ διάφορες ὀνομασίες. Στὰ Γιάννινα ἡ λέσχη εἶχε τὸ ὄνομα *Bashkimi* (Ἐνωσις)¹ καὶ δημοσιογραφικὸ ὄργανο τὴ *Zgjim i Shqipërisë* (Ἀφύπνηση τῆς Ἀλβανίας), τὴν ὁποία στὴν ἀρχὴ φιλοξενοῦσε ἡ *Ἰντιμπάχ*, που κυκλοφοροῦσε γιαντὸ μισὴ στὰ ἄλβανικὰ καὶ μισὴ στὰ τουρκικὰ.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότητα ἔδρυσε δύο πολιτικούς συλλόγους: τὸν *Ἑλληνικὸ Πολιτικὸ Σύλλογο*², στὶς ἀρχὲς Αὐγούστου τοῦ 1908, καὶ ἀργότερα, μὲ τὴν ἀποχώρηση ὀρισμένων μελῶν, τὸ *Λαϊκὸ Πολιτικὸ Σύλλογο*. Ἀπὸ τὰ κύρια στελέχη τοῦ *Ἑλληνικοῦ Πολιτικοῦ Συλλόγου*, μὲ στενὲς διασυνδέσεις τόσο μὲ τὴν *Ἡπειρωτικὴ Ἐταιρεία*, ὅσο καὶ μὲ τὸ γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, ἦταν ὁ Γεώργιος Χατζῆς (πατέρας τοῦ Δημήτρη Χατζῆ), γνωστὸς στὴ λογοτεχνία μὲ τὸ ψευδώνυμο *Πελλερέν*³. Ἡ προσφορὰ τοῦ Χατζῆ στὴν ποίηση, πεζογραφία,

1. Γιὰ τὴ λέσχη «Bashkimi» τῶν Ἰωαννίνων βλ. *Ibrahim D. Hoaxha, Vepriartaria e shoqërisë «Bashkimi» të Janinës në vitet 1908-1912* (Ἡ δραστηριότητα τοῦ συλλόγου «Ἡ Ἐνωσις» τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὰ ἔτη 1908-1912), «Studime Historike», τ. 1 (1974), σ. 97-124· βλέπε μετάφραση τῆς μελέτης ἀπὸ τὸν Βασίλη Κόντη στὴ «Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία», τ. 7 (1978), Παράρτημα, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 119-149.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 450/7-8-1908 ἐκθεση τοῦ γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων, Ἀρχεῖον Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, 1908, Β' Ἀρχεῖον, Προξενεῖον Ἰωαννίνων, καὶ Ἀλ. Δ. Λιβαδέω, Οἱ πρόδρομοι τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν Ἰωαννίνων Ἀθήναι 1964, σ. 47. Βλ. ἐπίσης *Σαλαμάγκα*, Καθὼς χάραξε ἡ λευτεριά, ὅ.π., σ. 150, καὶ *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, φύλλ. 770/10-10-1908, 787/20-2-1909.

3. Γιὰ τὸν Γ. Χατζῆ (1881-1930) βλ. διεξοδικὰ *Χ.Ι. Σούλη*, Γεώργιος Χατζῆς (Πελλερέν), *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. 5 (1930), σ. 185-186, *Σαλαμάγκα*, ὅ.π., σ. 154, καὶ *Πάνου Φάντη*, Γεώργιος Χατζῆς - Πελλερέν, *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, τ. 1 (1952), σ. 616-627, 740-750. Τὸ Ἀρχεῖο τύπου τῆς Ε.Η.Μ. ἔχει ἐξασφαλίσει τὴ σειρά τῶν φύλλων (ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένα) τῆς ἐφημερίδας.

δραματουργία, ιστορική έρευνα ήταν αξιόλογη· ό,τι όμως συνέδεσε αναπόσπαστα τὸ ὄνομά του με τὴν ἱστορία ἦταν ἡ δημοσιογραφία. Ἡ *Ἡπειρος* ποὺ διηύθυνε ἐκδόθηκε τὸ 1909, ὡς ὄργανο τοῦ *Ἑλληνικοῦ Πολιτικοῦ Συλλόγου* καὶ ἡ ἐκδοσή της συνεχίστηκε ὡς τὸ 1940.

Ἡ *Ἡπειρος* ἦταν δημιούργημα τῆς κατάστασης ποὺ διαμορφώθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴ νεοτουρκικὴ ἐπανάσταση. Ἡ διάψευση τῶν ἐλπίδων ἀπὸ τὴν πολιτεία τοῦ κομιτάτου, ἔκανε ἀπαραίτητη τὴν ἐκδοσή της, γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ποὺ διέτρεχαν κίνδυνο ἀπὸ τὴ σωβινιστικὴ πολιτικὴ τῶν νεότουρκων¹. Σὲ κείνες τὶς κρίσιμες στιγμὲς ἦταν ἀπαραίτητη ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἐφημερίδας στὴν πρωτεύουσα τοῦ βιλαετιοῦ, στὸ κέντρο δηλαδὴ τῶν ἀποφάσεων, ἐκεῖ ποὺ γινόταν αἰσθητὸς ὁ παλμὸς τῆς ζωῆς τῶν ὑπόδουλων καὶ συγκρούονταν ἐθνικὲς ἐπιδιώξεις καὶ ζένα συμφέροντα. Ἡ *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου* τοῦ Γάγαρη ἐξακολουθοῦσε βέβαια τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἦταν τώρα μακριὰ γιὰ ν' ἀνταποκριθεῖ σὲ μιὰ τέτοια ἀποστολή, ποὺ ἀπαιτοῦσε γρήγορους ἐλιγμούς, ἀμεσότητα ἀντιδράσεων, πλήρη γνώση τῶν συνθηκῶν ποὺ διαμόρφωναν τὶς καταστάσεις καὶ ἐπιτελεῖο ἐκλεκτῶν συνεργατῶν. Ἡ ἀνάγκη, τέλος, τῆς στενῆς παρακολούθησης τῆς ζωῆς τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας τῶν Γιαννίνων κι ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ὑπόδειξη μέτρων γιὰ βελτιώσεις, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔργο ἐφημερίδας ποὺ νὰ ἔχει ἀμεση ἀντίληψη τῆς κατάστασης.

Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς *Ἡπείρου* κυκλοφόρησε στὶς 6 Μαΐου 1909, με ἰδιοκτήτη τὸν Γ. Κωτούλα, ὑπεύθυνο διαχειριστὴ τὸν Γ. Τζαβέλλα καὶ διευθυντὴ τὸν Γ. Χατζῆ. Στὸ κύριο ἄρθρο τῆς ξεκαθαρίζει με διαύγεια τοὺς σκοποὺς καὶ τὶς προθέσεις τῆς γύρω ἀπὸ τὸν τρόπο διεξαγωγῆς τοῦ δημοσιογραφικοῦ ἀγῶνα τῆς: *Ὅχι νύμφη συνεσταλαμένη καὶ ἐντροπαλὴ με σταυροδέτους χεῖρας, ἐτοίμη δι' ἐντροπαλότητος καὶ σιγῆν· αὐστηρὰ πενθερὰ ἐν τῇ συναισθίσει τῆς ἀρχοντικῆς ἀξιοπρεπείας τῆς καὶ τῶν βαρεῶν ὑποχρεώσεών της...κηδομένη καὶ ἑαυτῆς καὶ τοῦ οἴκου τῆς²*. Εἶναι, λοιπόν, ἔτοιμη γιὰ ἀγῶνα πρὸς κάθε κατεύθυνση. Δὲν κάνει τὴν ἀπρονοησία νὰ χρησιμοποιήσῃ ὅλα τὰ ὄπλα τῆς ἐναντίον τῆς τυραννίας, ἀντίθετα δηλώνει ὅτι θὰ ὑποστηρίξει κάθε κυβερνητικὴ προσπάθεια ποὺ θ' ἀπέβλεπε στὴ βελτίωση τῆς διοίκησης, τὴν ἐξασφάλιση τῆς τάξης καὶ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδο τοῦ πληθυσμοῦ. Μέσα, όμως, ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν προγραμματικῶν τῆς διακηρύξεων φαίνεται καθαρὰ ἡ ἀπόφαση ν' ἀγωνιστεῖ γιὰ μιὰ πραγματικὴ συνταγματικὴ διακυβέρνηση καὶ γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν δικαίων τοῦ ἡπειρωτικοῦ λαοῦ.

Ἄναφορὰ σ' ὅλη τὴν ἔκταση καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν κειμένων τῆς ἀποτελεῖ ἔργο εἰδικῆς μελέτης. Θὰ ἐπισημάνουμε μόνον ὀρισμένα ἀπὸ τὰ θέματά της,

1. Βλ. *Νικολάου Βλάχου*, Ἱστορία τῶν κρατῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 1908-1914, ἐν Ἀθήναις 1954, σ. 55-56.

2. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 1/6-5-1909.

για να γίνουν κατανοητά ή ποιότητα τῆς δημοσιογραφίας τῶν συντακτῶν και τὸ ἦθος τους.

Ἐξασφάλιζαν οἱ ανταποκριτές της, περισσότερο ὅμως με τὴν ἀρθογραφία και τὰ σχόλια πού ποτέ δὲν ἔλειπαν ἀπὸ κάθε φύλλο. Τὸ μεγαλύτερο βάρος τῆς προσπάθειας ἔπεφτε στὴ συνεχή ἀντίκρουση τῆς φανατισμένης Ἰντιμπαχ και κατὰ προέκταση τῆς Τανὶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ πρώτη ἐμπνεόταν τὴν ἀρθογραφία της. Ἡ Ἰντιμπαχ ἀνακάλυπτε παντοῦ ἐλληνικά κομιτάτα, σκοτεινὲς μηχανορραφίες, ὑπόσκαψη τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐξοπλισμὸ τῶν Ἑλλήνων και τῶν Ἡπειρωτῶν, ὑποκινήσεις γιὰ διασάλευση τῆς δημόσιας τάξης. Ὑπεύθυνη γιὰυτὲς τὶς κινήσεις θεωροῦσε πρῶτα ἀπ' ὅλους τὴν Ἡπειρο, περιπλέκοντάς τὴν ἔτσι σὲ συνεχεῖς διώξεις. Ἡ τελευταία, με καυστική γλῶσσα, τηρώντας τὰ στοιχειώδη προσχήματα νομιμοφροσύνης, ἀποκάλυπτε τὶς πλεκτάνες τῆς τουρκικῆς ἐφημερίδας, πού τὴ θεωροῦσε ὄργανο σκοτεινῶν δυνάμεων. Χρειαζόταν μεγάλο θάρρος γιὰ νὰ χαρακτηριστοῦν οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἰντιμπαχ σωβινιστές, προδότες και χαφιέδες¹.

Στὸ ὄνομα τοῦ ὀθωμανισμοῦ ἡ Ἰντιμπαχ κατηγοροῦσε τὴν Ἡπειρο γιὰ ταύτιση θέσεων μ' ἐκείνες τῶν ἐφημερίδων τοῦ ἐλεύθερου ἐλληνικοῦ κράτους, κάτι πού σὲ προέκταση ὑποδῆλωνε ἀγώνα γιὰ ξένα συμφέροντα. Στὸ ὄνομα πάλι τοῦ ὀθωμανισμοῦ Ἑλληνες καθηγητὲς και δάσκαλοι τῶν ἐλληνικῶν σχολείων τῆς αὐτοκρατορίας κατηγοροῦνταν ὡς δολιοφθορεῖς τῶν ἐθνότητων πού συγροτοῦσαν τὴν αὐτοκρατορία².

Τὴν ἴδια σθεναρὴ στάση κράτησε ἡ Ἡπειρος κι ἀπέναντι στὴν ἄλλη τουρκικὴ ἐφημερίδα τῶν Γιαννίνων, τὴ Γιάνγια Σααντασί, πού, ὅπως ἀναφέραμε, ἀντικατέστησε τὴν Ἰντιμπαχ ὅταν αὐτὴ ἔκλεισε. Ἡ νέα ἐφημερίδα, συνεχίζοντας τὴν παράδοση τῆς προηγούμενης, θεωροῦσε τὸ ἐλληνοορθόδοξο στοιχεῖο ὑπεύθυνο γιὰ ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κράτους³.

Τὸ Ἀλβανικὸ Ζήτημα ἀπασχόλησε συστηματικὰ τὴν Ἡπειρο κατὰ τὴν προαπελευθερωτικὴ περίοδο. Σὲ γενικὴ ἐκτίμηση δὲν ἦταν ἀντίθετη με τοὺς ἐθνικοὺς πόθους τῶν Ἀλβανῶν, με τὴν προϋπόθεση ἔτι δὲ θὰ ἔθιγαν τὶς ἐλλη-

1. Βλ. φύλλ. 4/26-7-1909 και 35/28-2-1910.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 45/9-5-1910 φύλλο. Τὴν ἴδια τακτικὴ ἐξάλλου ἀκολουθοῦσε και ἡ Τανὶν Κωνσταντινουπόλεως, πού τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909 ἀμφισβήτησε τὴ νομιμοφροσύνη τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ σαντζακιοῦ Ἰωαννίνων και θεωροῦσε ὑποπτη τὴν ἰδρυση και τὴ δράση τῶν ἐλληνικῶν πολιτικῶν συλλόγων. Ἡ Ἡπειρος ἔδωσε τὴν κατὰλληλη ἀπάντησή με τὸ ἄρθρο: Ἡ Τανὶν και τὰ Ἰωάννινα, ἀριθμ. φύλλ. 3/19-7-1909.

3. Σὲ σχετικὸ ἄρθρο του τόνιζε ὁ Χατζῆς: Ὁ ἐλληνοορθόδοξος πληθυσμὸς τῆς Ἡπείρου πάσχει, ὑποφέρει, κλέπτεται, ραβδίζεται, ξυλοκοπεῖται διαρκῶς. Τὸ νὰ φωνάξῃ δὲ κανεὶς πᾶν ἄλλο ἢ τοῦτο εἶναι φανερὰ πρόθεσις νὰ σκεπάσῃ τὴν ὀδύνην τῶν δερνομένων και κλεπτομένων... (ἀριθμ. φύλλ. 137/12-2-1912)· βλ. και σχετικὸ ἄρθρο στὸ 155/17-6-1912 φύλλο.

νικές διεκδικήσεις. Στο σημείο αυτό, όπως και σ' άλλα έθνικά θέματα, ή "Ηπειρος διερμήνευε τή θέση τής ελληνικής κυβέρνησης¹.

"Άμεσα αναμιγμένες στο "Αλβανικό Ζήτημα ήταν, όπως αναφέραμε, ή "Ιταλία, ή Αύστρουγγαρία και κατά δεύτερο λόγο ή Ρουμανία. Τις προθέσεις τών ξένων δυνάμεων ή έφημερίδα αποκάλυπτε συχνά και τις σχολίαζε εύρύτατα. "Επισήμανε τούς κίνδυνους που διέτρεχε ή αυτοκρατορία από την "Ιταλία, καθώς και τις ιμπεριαλιστικές βλέψεις της στην "Αλβανία². Με τον ίδιο τρόπο αποκάλυπτε και τις επιδιώξεις τής Αύστρουγγαρίας στον αλβανικό και ήπειρωτικό χώρο κι αυτά της τά δημοσιεύματα συγκέντρωναν τó ενδιαφέρον τών διπλωματικών εκπροσώπων τών Μεγάλων Δυνάμεων στα Γιάννινα. "Απόδειξη τής απήχησης που είχε ή άρθογραφία τής "Ηπείρου είναι τó γεγονός ότι τó κύριο άρθρο της με τίτλο: *Αύστρο - ρωμανικά ραδιουργία εν "Ηπείρω*, που δημοσιεύτηκε τόν Αύγουστο τού 1912³, μεταφράστηκε όλόκληρο από τó αυστριακό προξενείο "Ιωαννίνων και στάλθηκε στη Βιέννη⁴. Στο άρθρο ó συντάκτης χαρακτήριζε ως άνειλικρινείς τις αυστριακές προτάσεις για εύρωπαϊκή μεσολάβηση, με σκοπό την εισαγωγή άποκεντρωτικής διοίκησης στην Τουρκία, και παράλληλα καταφερόταν έναντιόν τής ύποστήριξης τής Αύστρίας πρós τή Ρουμανία, για ν' αύξήσει την έπιρροή τής προπαγάνδας της στην "Ηπειρο, όπως συμπεράινε από τις συνομιλίες τού Αύστριακού καγκελάριου με τόν Κάρολο τής Ρουμανίας στη Σινάια.

"Ο πρόξενος τής Αύστρίας στα Γιάννινα K. Bilinski έδινε βέβαια τις δικές του εξηγήσεις για τις καταγγελίες τής "Ηπείρου⁵. Μην άποκαλύπτοντας όλη την αλήθεια, ισχυριζόταν ότι τó κείμενο ήταν παραπλανητικό και τó περιεχόμενό του σύστοιχο στη με πάθος δημαγωγία που καλλιεργούσε ή ελληνική πλευρά στην "Ηπειρο. Κατά τόν Bilinski άποτελούσε έκφραση τής έχθροπάθειας τών "Ηπειρωτών πρós τή Μοναρχία, που πίστευαν ότι συνταυτιζόταν με τις αλβανικές βλέψεις. Οι "Έλληνες, τόνιζε, απέκρουαν τις αυστριακές προτάσεις, γιατί διέβλεπαν κίνδυνους για τά έθνικά τους συμφέροντα στη Μακεδονία και την "Ηπειρο, άφου δέ θά μπορούσαν νά έμποδίσουν την έξάπλωση τής

1. Βλ. τή στάση τής έφημερίδας άπέναντι στο "Αλβανικό Ζήτημα στα ύπ' αριθμ. 104/26-6-1911, 115/11-9-1911, 163/12-8-1912 φύλλα (ένδεικτικά).

2. Βλ. τó φύλλο 117/25-9-1911, όπου επισημαίνεται ó κίνδυνος που διέτρεχε ή αυτοκρατορία από τή βουλημία τής "Ιταλίας, όπως έξάλλου πιστοποιούσε κι ó ιταλοτουρκικός πόλεμος τού 1911 και οι διεκδικήσεις της στην Τριπολιτιδα.

3. Βλ. τó 165/26-8-1912 φύλλο.

4. Βλ. την 71/9-9-1912 (ν. ή.) έκθεση τού Αύστριακού προξένου K. Bilinski πρós τόν ύπουργό έξωτερικών Leopold Berchtold, *Haus-hof und staatsarchiv*, Politisches Archiv XXXVIII Karton 384 (Janina 1911-1912).

5. Για τόν K. Bilinski βλ. γενικά "Ελ. "Ι. Νικολαΐδου, Τó "Αρχείο "Ιωάννου Λάππα και "Αντιγόνης Τζαβέλλα (1912-1913) και ή άπελευθέρωση τών "Ιωαννίνων, έκδ. ΕΗΜ, "Ιωάννινα 1975, σ. 30.

έθνικῆς ἀλβανικῆς κίνησης σὲ χώρους στοὺς ὁποίους ἦταν ἰσχυρὴ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιρροή. Ἀπαράδεκτα γιὰ τὸν Bilinski ἦταν καὶ τὰ συμπεράσματα γύρω ἀπὸ τὶς αὐστρορουμανικὲς συνεννοήσεις καὶ ἀπέρριπτε τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ὄργανο τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς.

Οἱ ἐκμυστηρεύσεις τοῦ πρόξενου πρὸς τὸν ὑπουργό του ἀποτελοῦσαν στὴν πραγματικότητα ἐπιβεβαίωση τῶν καταγγελιῶν τῆς Ἡπείρου, οἱ ὁποῖες δὲν προέρχονταν ἀπὸ σωβινιστικὴ τύφλωση, ὅπως χαρακτηρίζε ὁ Bilinski τὴν ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ ἀπὸ σωστὴ ἐκτίμηση τῶν γεγονότων.

Ἡ ρουμανικὴ, τέλος, προπαγάνδα συγκέντρωνε σὲ κάθε φύλλο τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρθογράφων. Μὲ λεπτομερῆ εἰδησεογραφία, σχολιασμὸ καὶ ἱστορικὲς ἀναφορὲς σὲ συνέχειες, προσπαθοῦσε ν' ἀποκαλύψει τὶς προθέσεις καὶ τὶς δραστηριότητές της¹.

Ὅπως ἡ Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, ἔτσι καὶ ἡ ἐφημερίδα τοῦ Χατζῆ, συστηματικότερα καὶ ἀμεσότερα, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς κοινοτικῆς ζωῆς. Ὁ ἔλεγχος ἦταν δριμύτατος, ἰδιαίτερα σὲ παρεκτροπὲς ἱεραρχῶν, κάποτε ὑπερβολικὸς καὶ σπανιότερα ἄδικος. Πάντοτε, ὅμως, ξεκινοῦσε ἀπὸ ἀγαθὴ προαίρεση καὶ πρόθεση νὰ βελτιώσει τὴν κατάσταση, ἡ ὁποία εἶχε ἀποτελεματωθεῖ, ἐξαιτίας τῶν φατριασμῶν καὶ τῆς κακῆς διαχείρισης τῶν κοινῶν. Ἀπώτερη ἐπιδιώξις τοῦ Χατζῆ ἦταν νὰ στέκονται στὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς τοὺς ἡ θρησκεία καὶ οἱ λειτουργοὶ της καὶ νὰ μὴ κατεβαίνουν στὸ ἐπίπεδο τῶν κοινῶν συναλλαγῶν. Ἡ Θρησκεία, ἔγραφε, εἶναι ἡρεμος καὶ γαληναία, ἀποστρεφόμενη θορύβους. Σιωπηλὴ ἢ δόξα της καὶ σιωπηλοὶ οἱ λειτουργοὶ της ἢ οἱ δουλεύοντες διὰ τὴν δόξαν αὐτῆς². Ταυτόχρονα προσπαθοῦσε ν' ἀφυπνίσει τὴν κοινὴ γνώμη, ὥστε ν' ἀποτινάξει τὴ νάρκη καὶ νὰ ξαναβρεῖ τὴ μνήμη της³. Ὅλα τὰ κοινοτικὰ θέματα, ἀπὸ τὶς ἐκλογές, τὶς ἀποφάσεις τῆς δημογεροντίας, τὰ κληροδοτήματα, τὰ Ἐλέη καὶ τὶς παροχές τοὺς, τὴ νοσοκομειακὴ περίθαλψη, τὴν κοινωνικὴ πρόνοια⁴, ὡς τὸν ἔλεγχο τῆς πολιτείας τῶν Χριστιανῶν βουλευτῶν⁵, προπαντὸς ὅμως τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόβλημα, ἀποτελοῦσαν τὴν ἄλλη πλευ-

1. Σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ φύλλα τῆς Ἡπείρου γίνεται ἀναφορὰ στὴ δράση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ἢ εἰδησεογραφικὰ ἢ μὲ σχολιασμὸ καὶ ἀρθογραφία. Ἀξιόλογη ἦταν καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀνασκόπησις μὲ τὸν τίτλο: Ἡ Ρωμανικὴ προπαγάνδα ἐν Ἡπείρῳ, ποὺ ἄρχισε νὰ δημοσιεύεται σὲ συνέχειες ἀπὸ τὸ 125/29-11-1911 φύλλο της.

2. Βλ. 74/28-11-1910 φύλλο.

3. Εἴμεθα ἀκόμη ὡς χθὲς δούλοι προσώπων καὶ κομμάτων, οὔτε ἐντρεπέμεθα ὅτι δουλεύομεν εἰς κόμματα. Σήμερον συνησθάνθημεν ὅτι εἰς τὸ παρελθὸν ὑπῆρξαμεν δούλοι καὶ τοῦτο εἶναι ὁ βεβαίωτος σταθμὸς ὅτι θέλομεν νὰ μὴν εἴμεθα τοιοῦτοι. Διότι ποτὲ ὁ δούλος δὲν περιπατεῖ ἀσφαλέστερον τὴν ὁδὸν τῆς ἀπελευθερώσεως παρὰ ὅταν αἰσθανθῇ ὅτι ἡ δουλεία του τὸν ἐξευτελίζει. (βλ. φύλλο 73/21-11-1910).

4. Βλ. σχετικὰ ἄρθρα γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ στὰ φύλλα: 22/29-11-1909, 25/20-12-1909, 31/31-1-1910, 33/14-2-1910, Παράρτημα τοῦ φύλλ. 68/17-10-1910, 77/19-12-1910, Παράρτημα τοῦ 82/23-1-1911, 84/6-2-1911, 90/20-3-1911, 91/3-4-1911.

5. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 166/2-9-1912.

ρά τοῦ ἀγώνα στὸν ὁποῖο εἶχε ἀποδυθεῖ ἡ Ἠπειρος. Ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης, κατὰ τρόπο πού ν' ἀνταποκρίνεται πληρέστερα στὴν ἀποστολή της, καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ ἀγωνίστηκε γιὰ τὴν ἔνοδο τῆς στάθμης τῆς παιδείας στὴν τότε περιώνυμη Ζωσιμαία σχολή¹. Ἀσχολήθηκε ἀκόμη μὲ τὴ διοίκηση τοῦ βιλαετιοῦ καὶ μὲ τὴν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων ὡς βαλῆ τοῦ βιλαετιοῦ τοῦ Μουσταφᾶ Ζιχνῆ πασᾶ (τέλη 1909 - 1912), περιέγραψε τὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στὸν ἡπειρωτικὸ χῶρο καὶ τὶς δυσμενεῖς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Ἡ ἀνάλυση ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ἐνημερωθεῖ ὁ νέος βαλῆς, ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τοῦ ὁποῖου θὰ γινόταν δυνατὴ ἡ ἀρμονικὴ συνεργασία τῶν σύνοικων ἐθνοτήτων, σὲ βάση ἰσότητος δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων². Οἱ ἀναφορὲς τῆς ἐφημερίδας στὸ Ζιχνῆ πασᾶ, ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τοῦ ὁποῖου ἐπικρατοῦσε, θὰ συνεχιστοῦν καὶ στὸ μέλλον, τὸ θάρρος ὅμως τοῦ δημοσιογράφου νὰ λέει τὴν ἀλήθεια τιμωρήθηκε³.

Ἄλλα θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκε ἡ ἐφημερίδα ἦταν τὰ ἱμιλιάνια καὶ τὰ τσιφλίκια, ἡ μοναστηριακὴ περιουσία, ἡ ἀξιοποίηση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, ἡ μετανάστευση καὶ ἐρήμωση τῶν χωριῶν, ὅτι τέλος πάντων ἀποτελοῦσε πρόβλημα ζωῆς⁴. Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ συνεχὴς πάλη ἐναντίον τοῦ κυριάρχου καὶ τῶν ξένων προπαγανδῶν, ὅσο καὶ ἐναντίον τῶν ἀδυναμιῶν πού ἔφταναν κάποτε ὡς τὴ διαφθορά, διεξαγόταν σ' ἓνα πλαίσιο ἀναφορᾶς μὲ ὅσα συνέβαιναν στὴν ἐλεύθερη πατρίδα. Τὴ στάση τῆς τελευταίας, μὲ τὶς ἀδυναμίες καὶ τὶς ἐξάρσεις της, σχολίαζε μὲ ποικίλους τρόπους ἡ Ἠπειρος στὶς στῆλες της⁵.

Σ' αὐτὰ τὰ θέματα, ἐθνικὰ καὶ κοινωνικὰ, πού ἦταν φυσικὸ νὰ ἔχουν προτεραιότητα, πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ μέριμνα τοῦ Χατζῆ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει ἐπιστημονικὲς καὶ ἱστορικὲς «διατριβές», ἀπαραίτητες γιὰ τὴν τεκμηρίωση τῆς ἀρθογραφίας του. Ἰδιαίτερα, ὅμως, πρέπει νὰ τονιστεῖ ἡ προσπάθειά

1. Γενικὰ γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ θέματα βλ. στά: 6/9-8-1909, 9/30-8-1909, 59/20-6-1910, 57/1-8-1910, 63/12-9-1910, 67/10-10-1910, 155/17-6-1912 φύλλα.

2. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 28/10-1-1910.

3. Ὁ Χατζῆς κἀθησε στὸ ἐδῶλιο τοῦ κατηγορούμενου, δεύτερη φορὰ σ' ἓνα ἐξάμηνο, δικάστηκε καὶ κλειστικὲς στὶς φυλακὲς-μπουντρούμια τοῦ Ἀλλῆ πασᾶ. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀποφυλάκισή του δὲ φοβήθηκε ν' ἀπευθύνει ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ στὸ βαλῆ γιὰ νὰ διεκτραγωδήσει τὴν ἄθλια κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε ἐκεῖ καὶ τὴν ἀπάνθρωπη μεταχείριση τῶν κρατούμενων, βλ. φύλλ. 5915/8-1910.

4. Βλ. γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ στά φύλλα: 10/6-9-1909, 20/15-11-1909, 21/22-11-1909, 25/20-12-1909, 48/30-5-1910, 76/12-12-1910. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους ἡ τουρκικὴ διοίκηση προσπάθησε ν' ἀξιοποιήσει ὀρισμένες ἀπὸ τὶς πλουτοπαραγωγικὲς πηγές, χωρὶς ὅμως σοβαρὰ ἀποτελέσματα βλ. Πλουμίδη, ὅ.π., σ. 362-363.

5. Βλ. ἄρθρα στά ὑπ' ἀριθμ. 88/6-3-1911, 142/18-3-1912, 131/1-1-1912 φύλλα.

του να γίνει ἡ ἐφημερίδα του ὄργανο πνευματικῆς καλλιέργειας τῶν Ἑπειρωτῶν καὶ φυτώριο τῶν νέων λογοτεχνῶν¹.

Ἡ κήρυξη τοῦ πολέμου ὁδήγησε σὲ συλλήψεις ἀγωνιστῶν ποὺ εἶχαν γίνει ἀπὸ καιρὸ πρόκληση γιὰ τοὺς Τούρκους. Ὁ Χατζῆς ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Ἡ σωτηρία του ἀπὸ τὴν ἀγχόνη ὀφείλεται στὴν προειδοποίηση ποὺ ἔστειλε τὸ ἐλληνικὸ στρατηγεῖο πρὸς τοὺς Τούρκους.

Σὲ παράλληλη προσπάθεια μὲ τὴν Ἑπειρο, ἀλλὰ μὲ ἠπιότερους τόνους, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ἀμβλυνση τῆς ἀγωνιστικῆς διάθεσης, εἶχε ἀποδυθεῖ καὶ ἡ ἄλλη ἐφημερίδα ποὺ ἐκδόθηκε προαπελευθερωτικὰ στὰ Γιάννινα. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἑχὼ τῆς Ἑπείρου (1911-1912) τοῦ δικηγόρου Νέστορα Γεωργίτη ἀπὸ τὸ Δίκωφο τοῦ Ζαγοριοῦ, ποὺ ἀναμίχτηκε στὴν πολιτικὴ καὶ ἐκπροσωποῦσε τὴν ἐπαρχία του στὴ διοίκηση τῶν κοινῶν καὶ στὶς ἀρχές². Ὁ Γεωργίτης ἀγωνίστηκε καὶ ἐναντίον τῶν ξένων προπαγανδῶν, κυρίως τῆς ρουμανικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία κατηγορήθηκε στὶς τουρκικὲς ἀρχές, φυλακίστηκε καὶ καταδικάστηκε σὲ 15ετῆ εἰρκτῆ.

Ἡ Ἑχὼ τῆς Ἑπείρου κυκλοφοροῦσε σὲ μεγαλύτερο κάπως σχῆμα ἀπὸ τὴν Ἑπειρο, κάθε Πέμπτη, συνήθως τετρασέλιδη, πολυσέλιδη ὅταν οἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτοῦσαν, μὲ ἀνταποκρίσεις καὶ συνεργασίες πολλῶν λογίων, ὅπως ἀναφερόταν στὸν ὑπότιτλό της, γιὰτὶ ἦταν, κατὰ τὴ δική της ἐκφραση, Ἑφημερίδα πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ. Κατὰ καιροὺς δημοσιεύτηκαν ἀξιόλογες ἐργασίες ἢ μεταφράσεις γιὰ τὴν ἡπειρωτικὴ ἱστορία, ὅπως τοῦ γεωγράφου Philipson καὶ τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ Borggrawe. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση ὁ Γεωργίτης δημοσίευσε στὴν Ἑπειρο, ὡς τακτικὸς συνεργάτης, μὲ τὸ ψευδώνυμο Σίμων Ἰωνᾶς, μελέτες γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἡπειρωτικὰ νομίσματα καὶ τὴ Δωδώνη. Συνεργάστηκε ἐπίσης καὶ μὲ τὰ Ἑπειρωτικὰ Χρονικά.

Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἀγώνας ποὺ ἔκαναν γιὰ τὴν ἐθνικὴ ὑπόθεση οἱ δυὸ ἐφημερίδες τῶν Γιαννίνων, δὲν περνοῦσε μόνον ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ σχολιασμοῦ καὶ τῶν εἰδήσεων, ἀλλὰ διαπότιζε ἔμμεσα σὰν ὑπαιγιμὸς, παρβολή, παραλληλισμὸς καὶ εὐχή, κάθε κείμενο ποὺ ἔβλεπε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας σ' αὐτές. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὶς ἔμμετρες εὐχές ποὺ χάριζε τὴν πα-

1. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς ἄλλαξε τὸν ὑπότιτλο τῆς ἐφημερίδας γιὰ νὰ ὑποδηλώσει καὶ τὴν πλευρὰ τῆς προσπάθειας ποὺ θὰ ἔκανε γιὰ τὴν ἄνοδο τῆς πνευματικῆς στάθμης τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδας του. Ἔτσι, ὁ ὑπότιτλος Ὁργανὸν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑπειρωτῶν συμπληρώθηκε σὲ λίγο μὲ τὶς προσδιοριστικὲς ἐνδείξεις Πολιτικόν, κοινωνικόν, φιλολογικόν καὶ τῶν εἰδήσεων.

2. Γιὰ τὸν Νέστορα Γεωργίτη, ποὺ εἶχε ὡς συνεκδότες στὴν ἐφημερίδα τοὺς Παπαγεωργίου καὶ Χαραλάμπη, βλ. Χ. Ἰ. Σούλη, Νέστορ Γεωργίτης, «Ἑπειρωτικὰ Χρονικά», τ. 5 (1930), σ. 184-185. Στὸ Ἄρχειο τύπου τῆς Ε.Η.Μ. βρῖσκονται ὀρισμένα μόνον φύλλα τῆς ἐφημερίδας.

ραμονή τῆς πρωτοχρονιάς τοῦ 1912 ἢ Ἡγὼ τῆς Ἡπείρου στοὺς ἀναγνώστες της¹.

Ἀγώνα σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, πού εἶχε ὅμως ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἀνόρθωση τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων τῆς πόλης, ἀνέλαβε κι ὁ γιατρὸς Στέφανος Σαλαμάγκας, ἐκδίδοντας τὸ Μάιο τοῦ 1911 καὶ μέχρι τὸ 1912, στὰ Γιάννινα, τὴ *Θρησκευτικὴ Σάλπιγγα*, ἐβδομαδιαία θρησκευτικὴ καὶ ἠθικοκοινωνικὴ ἐφημερίδα, ὄργανο τῆς ἀδελφότητος Ἡ Θεοτόκος². Συνεργάτες της ἦταν κυρίως θεολόγοι κι ἄλλοι ἐπιστήμονες, ὅπως οἱ γυμνασιάρχες Γεώργιος Καλούδης κι Ἀλέξανδρος Βορνάκης, ὁ μητροπολίτης Γερβάσιος κ.ἄ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ ἑλληνορθόδοξου στοιχείου, προσπάθησε νὰ δημιουργήσῃ ἀτμόσφαιρα ἐξυγίανσης, κυρίως στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης.

Κύριε Πρόεδρε τῆς Κυβέρνησης,

Ἄν ἡ ἀποστολὴ τοῦ τύπου σ' ἓνα ἐλεύθερο κράτος, τοῦ ὁποῦ ἀποτελεῖ βασικὴ λειτουργία, εἶναι ὁ ἀγὼνας γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Δημοκρατίας, ὡς ιδέα καὶ ὡς τρόπου ζωῆς, ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ παίρνει τεράστιες διαστάσεις, ὅταν τὸ καθεστῶς δὲν εἶναι μόνον ἀνελεύθερο, ἀλλὰ καὶ καθεστῶς δουλείας. Ὁ δημοσιογράφος τῆς τουρκοκρατίας ἦταν μαχητὴς πρώτης γραμμῆς σ' ἓναν ἀκήρυκτο πόλεμο, πού διεξαγόταν μὲ ἄνιστους ὄρους στὸ καθημερινὸ πεδίο τῆς ζωῆς, ὅπου ὁ κυρίαρχος χρησιμοποιοῦσε ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ ἐξουθενώσει τὸν ὑπόδουλο καὶ νὰ τὸν κάνει ν' ἀποδεχτεῖ τὴ μοίρα του. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἡπειρωτικοῦ τύπου κατὰ τὴν προαπελευθερωτικὴ περίοδο ἀπέβλεπε στὸ ν' ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν κίνδυνο: νὰ συντρίψῃ τὴν πρόθεση τοῦ δυνάστη, ν' ἀποποκαλύψῃ τοὺς σκοποὺς του, νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰ μέσα πού χρησιμοποιοῦσε γιὰ νὰ φθεῖρει τὸ σῶμα καὶ νὰ νεκρώσῃ τὴν ψυχὴ, νὰ κάνει κτῆμα τῶν ἐλεύθερων λαῶν τὴν ἔκταση καὶ τὴν ποιότητα τῆς τυραννίας, μὲ μιὰ λέξη νὰ ἐπισημάνῃ πού βρίσκεται τὸ κακό, ὅπως ἔγραφε ὁ Τσέχωφ, ὀριοθετώντας τὴν ἀποστολὴ τοῦ τύπου. Οἱ ἐφημερίδες πού ἐκδόθηκαν στὰ Γιάννινα, ἀλλὰ κι ὁ ἡπειρωτικὸς τύπος τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ἔπραξαν αὐτὸ πού ἐπέβαλε τὸ ἔθνικὸ χρέος καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Προετοίμασαν ἔτσι, μαζί μ' ἄλλους παράγοντες πού ἔδρασαν στὸν ἡπειρωτικὸ χῶρο καὶ ἔξω ἀπ' αὐτόν, τὸ ἔδαφος πάνω στὸ ὁποῖο στηρίχτηκε ἡ ὁρμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ '12-13, κορυφαία ἔκφραση τῆς ὁποίας στάθηκε ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πόλης μας.

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 50/30-12-1911 φύλλο της.

2. Γιὰ τὸν Γιαννιώτη γιατρὸ Στέφανο Σαλαμάγκα, βλ. *Δ. Σαλαμάγκα*, Στέφανος Σαλαμάγκας (βιογραφικά), Γιάννινα 1958, β' ἐκδοση συμπληρωμένη Γιάννινα 1959. Βλ. ἐπίσης τὴν ἐφημερίδα στὸ Ἀρχεῖο τύπου τῆς Ε.Η.Μ.